

สารัตถธรรมมหายาน

๑. อรรถว่า “มหายาน”

มหายาน มาจากราชาศัพท์ มหา+ยาน แปลว่า “พาหนะที่ใหญ่” เป็นคำเรียกที่อาศัยการเปรียบเทียบ จากคำว่า หินยาน ซึ่งมาจากศัพท์ว่า หิน+ยาน ซึ่งมหายานแปลว่า “พาหนะที่เลว ๆ เล็ก ๆ”^๑

มหายานยังมีความว่า ยานที่สูงสุด^๒ และตามความรู้สึกของมหายาน คำว่ามหายาน ไม่เพียงแต่เป็นยานใหญ่ ยานที่สูงสุดเท่านั้น ยังเป็นยานที่รับคนได้ทุกประเภท ทุกอาชีพ ทุกวัย และรวมทั้งสัตว์โลกทุกรูปทุกนามด้วยและยานนี้ยังหมายถึงยานที่จะไปถึงพุทธภูมิ และความสำเร็จเป็นพระพุทเจ้าได้

อรรถของมหายาน หมายถึง การขนส่งตัวให้ข้ามวิญญูสงสารได้มากกว่าสาวกยาน ในมหาปรัชญาปาริคาอรรถกถา ครูณาการชุน ได้อธิบายว่า “พระพุทธรรมมีเอกรสเดียว คือ รสแห่งวิมุตติ ความรอดพ้นจากปวงทุกข์ แต่ชนิดของรสมี ๒ คือ ชนิดแรกเพื่อตัวเอง ชนิดที่สองเพื่อตัวเองและสรรพสัตว์ด้วย” ฝ่ายสาวกยานมุ่งความหลุดพ้นเฉพาะตน ไม่มีปณิธานในการโปรดสัตว์ แต่ฝ่ายมหายานตรงกันข้ามยอมมุ่งพุทธภูมิกันเพื่อขนส่งตัวให้หลุดพ้นทุกข์จนหมดสิ้น อธิบายว่า พุทธศาสนิกชนฝ่ายสาวกยานโดยทั่วไปแล้วมุ่งแต่อรหัตภูมิเป็นสำคัญ ฉะนั้นจึงเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “สาวกยาน” ส่วนพุทธศาสนิกชนฝ่ายมหายานล้วนมุ่งพุทธภูมิทั้งนั้นจึงมีชื่อเรียกว่า “โพธิสัตว์ยาน” บ้าง “พุทธยาน” บ้าง

ในสังฆธรรมปุมพริกสูตร กล่าวว่า “ถ้าสรรพสัตว์ได้สดับธรรมจากพระภควาบังเกิดศรัทธาความเชื่อปลาหะความเลื่อมใส ได้วิริยะ บำเพ็ญบารมีเพื่อสรรเพชญดาญาณอันเป็นธรรมชาติ ญาณอันปราศจากครูอาจารย์ ญาณแห่งพระตถาคต กำลังความกล้าหาญ มีความกรุณาปรารถนาต่อความสุขของสรรพสัตว์ บำเพ็ญหิตานุหิตประโยชน์ต่อทวยเทพและมนุษย์ โปรดसारพนิกรให้พ้นทุกข์ นั้นชื่อว่า “มหายาน”

อาจารย์นาการชุนกล่าวไว้ใน “ทวาทศกายศาสตร์” อีกว่า “มหายานคือยานอันประเสริฐกว่ายานทั้ง ๒”^๓ เหตุนี้ชื่อว่า “มหายาน” พระพุทเจ้าทั้งหลายอันใหญ่ยิ่ง ทรงอาศัยซึ่งยานนี้ๆ จะสามารถนำเราเข้าถึงพระองค์ได้ เหตุนี้จึงชื่อว่า “มหา” อนึ่งปวงพุทเจ้าผู้มหาบุรุษได้อาศัยยานนี้เหตุนี้ จึงชื่อว่า “มหา” แลอีกทั้งสามารถดับทุกข์อันไพศาลของสรรพสัตว์และประกอบประโยชน์อันยิ่งใหญ่ให้ถึงพร้อม เหตุนี้ จึงชื่อว่า “มหา”

^๑ จาก ปรัชญามหายน โดย อาจารย์เสถียร โภธินันทะ

^๒ อนุตรยาน จากประวัติแนวคิดมหายาน ของ ล. เสถียรสุด

^๓ ทวิยาน ได้แก่ สาวกยาน ,ปัจเจกยาน

อนึ่ง พระโพธิสัตว์ทั้งปวง มีพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ พระสถามปราปต์โพธิสัตว์ พระเมตเตยยโพธิสัตว์ พระมัญชุศรีโพธิสัตว์ พระสมันตภัทรโพธิสัตว์ และพระกษิตครรภโพธิสัตว์ เป็นต้น ปวงมหาบุรุษได้ทรงอาศัย เหตุอันจึงชื่อว่า “มหา” อนึ่ง เมื่ออาศัยยานนี้แล้ว ก็ย่อมเข้าถึงที่สุดแห่งธรรมทั้งปวง เหตุอันจึงชื่อว่า “มหา”

๒. ตรีกาย

นอกจากที่กล่าวมาแล้ว ยังมีข้อความที่ยกย่อง “มหายาน” อีกเป็นจำนวนมากในคัมภีร์ของมหายาน เช่น เรียกว่า **อนุตรยาน** ยานอันสูงสุด, **โพธิสัตว์ยาน** ยานของพระโพธิสัตว์, **พุทธยาน** ยานของพระพุทธเจ้า, **เอกยาน** ยานอันเอก เป็นต้น

สรุปแล้ว ยานในพระพุทธศาสนาได้แบ่งออกเป็น ๓ คือ

๑. **สาวกยาน** (เสียปungเสียง) คือยานของพระสาวก ที่มุ่งเพียง อร์หัตถภูมิ ซึ่งรู้แจ้งในอริยสัจ ๔ ด้วยการสดับจากพระพุทธเจ้า
๒. **ปัจเจกยาน** (ตกกักเสียง) คือ ยานของปัจเจกพุทธเจ้า ได้แก่ผู้รู้แจ้งในปฏิจจนสมุบาทด้วยตนเอง แต่ไม่สามารถแสดงธรรมสั่งสอนสัตว์ให้บรรลุมรรคผลได้
๓. **โพธิสัตว์ยาน** (พูส์กเสียง) คือยานของพระโพธิสัตว์ ซึ่งได้แก่ผู้มีใจกว้างขวาง ประกอบด้วยมหากรุณาในสรรพสัตว์ ไม่ต้องการ อร์หัตถภูมิ ปัจเจกภูมิ แต่ปรารถนาพุทธภูมิ เพื่อโปรดสัตว์ได้กว้างขวางกว่า ๒ ยานแรก

ในโพธิจิตสูตร (พุทฺธิจิมเก็ง) พราหมณ์กัสสปโคตร ได้ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า “การหลุดพ้นมีความแตกต่างกันด้วยหรือ” พระพุทธองค์ทรงตรัสตอบว่า “วิมุตติมรรค หาได้มีความแตกต่างกันไม่ ก็แต่ยานพาหนะที่จะไปนั้นมีความแตกต่างกันอยู่ อุปมาเหมือนถนนหลวง ย่อมมีผู้ไปด้วยพาหนะ คือ ช้างบ้าง ม้าบ้าง ฬาบ้าง เขาทั้งหลายย่อมบรรลุถึงนครอันตนปรารถนา เพราะเหตุนี้ สาวกยาน ปัจเจกยาน อนุตรสัมโพธิยาน ทั้ง ๓ นี้มีต่างกัน ก็แต่มรรควิมุตติหามีความแตกต่างกันไม่” แล้วพระผู้มีพระภาคได้ตรัสต่อไปว่า “หนทางความหลุดพ้นไม่มีต่ำสูง แต่ยานพาหนะทั้งหลายมีความแตกต่าง ผู้มีปัญญาพึงเปรียบเทียบเช่นนี้แล้ว พึงเลือกเอายานที่ประเสริฐสุด”

ในอุปาสกศีลสูตร (อิโวผอสักกายเก็ง) มีคำอุปมาที่นำฟังอีก คือพระพุทธดำรัสว่า “ดูก่อนกัลบุตรเปรียบเหมือนแม่น้ำคงคา สัตว์ ๓ ตัวได้ว่ายข้ามไปด้วยกัน คือ กระต่าย ม้าและช้าง กระต่ายไม่อาจหยั่งถึงพื้นดินได้ลอยข้ามน้ำไป ม้าบางขณะก็หยั่งถึง บางขณะก็หยั่งไม่ถึง ส่วนช้างนั้นย่อมหยั่งถึงพื้นดิน แม่น้ำคงคา

นั่น เปรียบดุจดั่งปฏิจจสมุปบาท ๑๒ ประการสาวกข้าม เปรียบเหมือนกระต่าย ป้างเจกพุทธข้ามเปรียบเหมือนม้า แต่ตถาคตข้ามเปรียบเหมือนช้าง”

๓. เอกยาน

ในสัทธรรมปุณฑริกสูตร ก็กล่าวว่า พระพุทธองค์ทรงตรัสเทศนา อุปมายานทั้ง ๓ ไว้ดังนี้คือ สกลโลกเปรียบด้วยบ้านที่ถูกไฟกิเลสเผาผลาญประชาสัตว์เปรียบด้วยผู้อาศัยในบ้านนั้น ด้วยอำนาจของอวิชชาที่ทำให้หลง ไม่คิดจะหลบหลีกหนีเพลิง พระพุทธองค์ทรงมีกรุณายิ่งนัก จึงทรงประทานอุบายชักนำว่า ถ้าแม้อยมออกจากบ้านแล้ว ก็จักประทานรถบรรทุกสมบัติของอันมีค่าอันน่าเพลิดเพลินอันเทียมด้วยแพะ กวางและวัว ให้ประชาสัตว์เหล่านั้น ด้วยความต้องการอยากได้ของประทาน จึงยอมออกมา ครั้นแล้วพระองค์ผู้เปรียบด้วยบิดาของปวงสัตว์แทนที่จะประทานรถเล็ก ๆ อันเทียมด้วยสัตว์ทั้ง ๓ นั้นให้ พระองค์กลับประทานรถมหาบรรทุกมหาสมบัติอันใช้มิรู้สิ้น เทียมด้วยโคขาวที่ทรงพลังมหาศาลให้ สาวกยานเปรียบด้วยยานที่เทียมด้วยแพะ ป้างเจกยานเปรียบด้วยยานที่เทียมด้วยกวาง โปธิสัตว์ยานเปรียบด้วยยานที่เทียมโค ทั้ง ๓ ยานนี้ เป็นเพียงอุบายโกศลธรรมยังหาใช่ยานที่แท้จริงไม่ ยานที่แท้จริงมียานเดียว คือ เอกยานหรือพุทธยานเท่านั้น หลักกายเอกยาน จึงเป็นความคิดสมานเชื่อมตริยานให้หลอมเข้ามาสู่จุดเดียวกันได้อย่างแนบเนียน และก็คงเป็นมหายานคือสุพุทธภูมิ โปธิสัตว์ยานเหมือนการทำเหตุ พุทธยานเหมือนผลอันเกิดจากเหตุที่บำเพ็ญบารมีแล้ว แต่ก็เป็นการยกจิตให้สูง มุ่งต่อพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณซึ่งเกิดด้วยน้ำใจที่กรุณาต่อโลกเป็นมูลฐาน

๔. ตริกาย

หลักการใหญ่ ๆ ของมหายานอยู่ที่หลักเรื่อง “ตริกาย” ภายทั้ง ๓ ของพระพุทธเจ้า

หลังจากที่พระพุทธเจ้า ได้เสร็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว เหล่าสาวกเริ่มคิดถึงความอัจฉริยะของพระองค์มากยิ่งขึ้น ตามทรรศนะของสาวกยานิกชนพระพุทธเจ้าเป็นอภิบุคคล ผู้ได้บรรลุความสมบูรณ์แห่งปัญญาในชีวิตนี้ เพราะอำนาจความเจริญทางจิตใจ และบุญกรรมที่ได้สั่งสมมาแต่อดีตชาติ ความเคารพอันลึกซึ้งที่เหล่าสานุศิษย์ของพระองค์มีอยู่ ทำให้ไม่พอใจด้วยความเป็นมนุษย์ธรรมดาสามัญพระบรมครูของตน จึงพยายามสร้างสรรค์ให้พระองค์เป็นสิ่งที่เหนือกว่าวิญญานอมตะถึงคัมภีร์บาลีก็ได้กล่าวถึงชีวิตอันสูงล้ำสำหรับพระพุทธเจ้า นอกเหนือไปจากชีวิตโลกียอีกด้วย

เพราะความคิดว่า พระพุทธเจ้ามีสภาพสูงล้ำเหนือชีวิตโลกีย จึงทำให้ลัทธิมหายานอธิบายพระพุทธเจ้าใน ๓ วิธี

๑ นิรมานกาย หมายถึง ภายที่เปลี่ยนแปลงได้ ตามสภาพของสังขารในฐานะที่เป็นมนุษย์ พระศากย มุนีผู้ท่องเที่ยวอยู่บนโลก สั่งสอนธรรมแก่สานุศิษย์ของพระองค์ ดับขันธปรินิพพานเมื่อพระชนมายุได้ ๘๐ พรรษา

๒ สัมโภคกาย หมายถึง ภายอันไม่มีส่วนแห่งความรื่นเริงในฐานะเป็นพุทธอุคตมคติผู้สั่งสอนแก่พระ โภธิสัตว์ทั้งหลาย

๓ ธรรมกาย หมายถึง ภายอันเกิดจากธรรม ในฐานะเป็นสภาพสูงสุด หลักแห่งความรู้ ความกรุณา และความสมบูรณ์

มหายานชั้นแรกดูเหมือนจะมีที่ศนะตรงกับเถรวาทที่ว่า พระพุทธเจ้าทรงมีกายเพียง ๒ เท่านั้น คือ ธรรมกาย และ นิรมานกาย

ธรรมกายนั้น มีพระพุทธวณะที่ตรัสโดยตรงในบาลีอัครัญญสูตรแห่งที่ขนิกาย ส่วนนิรมานกายนั้น ได้แก่พระกายของพระศาสดาที่ประกอบด้วยขันธ ๕

ในคัมภีร์ฝ่ายมหายมิกชั้นแรก ก็ยังไม่พบกายี ๓

ธรรมกาย ตามนัยแห่งเถรวาทหมายถึงพระคุณทั้ง ๓ ของพระพุทธเจ้า อันได้แก่ พระมหาปัญญาคุณ พระมหาวิสุทธิคุณ และพระมหากรุณาธิคุณ

มหายานได้สร้างลัทธิตรีกายขึ้นด้วยวิธีเพิ่มกายอีกกายหนึ่งเข้าไป คือ สัมโภคกาย ซึ่งเป็นกายของพระ พุทธองค์อันสำแดงให้เห็นเฉพาะหมู่พระโภธิสัตว์มหาสัตว์ เป็นทิพยภาวะอันมีรัศมีรุ่งเรืองแผ่ซ่านทั่วไป เพราะฉะนั้นแม้จนกระทั่งบัดนี้ พระโภธิสัตว์ก็ยังสามารถเห็นพระศากยมุริพุทธเจ้าได้ในรูปสัมโภคกาย พระพุทธ องค์ทรงอาจสดับคำสวดมนต์ของเรา แม้พระองค์จะดับขันธปรินิพพานไปแล้วก็ดี ทั้งนี้ก็ด้วยการดับขันธปริ นิพพานนั้นเป็นเพียงการสำแดงให้เห็นปรากฏในรูปนิรมานกายเท่านั้น ส่วนธรรมกายนั้นก็เป็ภาวะอมตะ ไม่มี เบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุดแผ่คลุมอยู่ทั่วไป ความคิดเรื่องสัมโภคกายนี้ มหายานได้รับจากนิยามมหาสังฆิกะและ ให้หมู่คณาจารย์ของมหายานก็ไม่มีความเห็นพ้องกันในเรื่องนี้

อันที่จริง พระพุทธองค์มิใช่มีถึง ๓ กาย คงมีแต่เพียงกายเดียวตรีกายตามนั้นเป็นเพียงลักษณะของ พระพุทธเจ้าเท่านั้น ถ้ากล่าวตามทรรศนะในแง่ความสมบูรณ์ ความเป็นสากล พระองค์ก็คือธรรมกายอันสูงล้ำ หรือถ้ามองจากทรรศนะความเป็นอุคตมคติ พระองค์ก็คือสัมโภคกายผู้สั่งสอนพระโภธิสัตว์ เพื่อช่วยเหลือพระ โภธิสัตว์ ในการทำงานปลดเปลื้องสรรพสัตว์จากกองทุกข์ อนึ่ง เมื่อพิจารณาตามทรรศนะนิรมานกาย พระองค์

คือศากยมนุผู้ประสูติ ณ สวนลุมพินี ได้ตรัสรู้สัจธรรมภายใต้ต้นโพธิ์ และดับขันธปรินิพพาน เมื่อได้เผยแผ่พระพุทธธรรมตามพระปณิธานที่ได้ตั้งไว้

ในกายตระยะสูตร อันเป็นสูตรหนึ่งของมหายาน ได้กล่าวไว้ว่า “พระอาณนที่ได้ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงมีพระกายเพียงหนึ่งเท่านั้นหรือ พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า ตถาคตมีสามกาย” ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าตริกายนี้นี้ หมายถึงลักษณะ ๓ ประการของพระพุทธเจ้า ดังนี้

๕. วิสุทธิภูมิ

มหายานมีมติว่า พระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์มีจำนวนมากมายดุษณีในคงคานที และในจักรวาลอันกว้างนี้ ก็มีโลกธาตุที่พระพุทธเจ้ามาอุบัติแสดงพระสัทธรรมเทศนาอยู่ทั่วไปนับประมาณมิได้ ทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต เช่นปัจจุบันโลกธาตุของเราว่างจากพระพุทธเจ้ามา ๒ พันกว่าปี แต่ในขณะนี้ ณ โลกธาตุอื่นก็มีพระพุทธเจ้าองค์อื่น ๆ ทรงดำรงพระชนม์อยู่และกำลังสั่งสอนสรรพสัตว์ โลกธาตุที่มีพระพุทธเจ้ามาอุบัตินั้นบางที่เรียกว่า “พุทธเกษตร” บางพุทธเกษตรบริสุทธิ์สมบูรณ์ด้วยทิพยภวณารีนรมย์ สำเร็จด้วยอำนาจปณิธานของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นก็ มี สำเร็จแล้วด้วยกรรมนิยมของสัตว์ก็มี เป็นสถานที่สรรพสัตว์ในโลกธาตุอื่นๆ ควรมุ่งไปเกิด ที่สำคัญและมีชื่อเสียงโด่งดังคือ **สุขาวดีพุทธเกษตร** ของพระอมิตาภะ อยู่ทางทิศตะวันตกแห่งหนึ่ง พุทธเกษตรของพระพุทธโกลสีชชคุรุไวฑูรย์ประภาราช อยู่ทางทิศตะวันออก เป็นพุทธเกษตรซึ่งมีรัศมีไพโรจน์แล้วด้วยมณีไพฑูรย์ พุทธเกษตรของพระอักษุภยะ แห่งหนึ่ง และมณฑลเกษตรของพระเมตไตรยโพธิสัตว์ในดุสิตสวรรค์อีกแห่งหนึ่ง เกษตรทั้ง ๔ นี้ปรากฏว่า สุขาวดีพุทธเกษตรของพระอมิตาภะ เป็นที่นิยมของพุทธศาสนิกชนฝ่ายมหายานมากที่สุด ถึงกับสามารถตั้งเป็นนิกายเอกเทศต่างหาก

ปรากฏตามประวัติศาสตร์มหายานว่าสาวกแห่งนิกายสุขาวดีนั้นมีประมาณเหนือสาวกนิกายอื่นอย่างเปรียบเทียบกันไม่ได้เลย การที่มหายานสร้างพุทธเกษตรอันมีลักษณะอุดมด้วยความสมบูรณ์พูลสุขเป็นทิพยภวณเช่นนี้ ก็เพื่อการตอบสนองความต้องการของมหาชนที่ยังอยากมีชีวิตอยู่สวัสดีสุขารมย์ยังไม่อยากบรรลุนิพพานนั้นนอกนักหนา ด้วยส่วนมากเห็นกันไปว่าเป็นการยากลำบากมากที่จะให้บรรลุนิพพาน มหายานเลยปลอบใจว่า อย่ากลัวเลยมีพุทธเกษตรอันสุขสบายอยู่มาก เมื่อไม่อยากจะไปนิพพาน ก็จงไปเกิดในพุทธเกษตรเหล่านั้นเกิดแล้วก็จะได้บรรลุนิพพานได้โดยสะดวกซึ่งเป็นที่ถูกอกถูกใจของมหาชนเป็นอย่างยิ่ง

๖. พุทธปรัชญามหายาน

ปรัชญามหายาน สรุปลงได้เป็น ๒ สาย คือ **สายศูนยตวาทิน** (คงจง) สายหนึ่ง และ**สายอัสติวาทิน** (อู่จง) อีกสายหนึ่ง

สายศุนยตวาทิน ได้แก่ปรัชญาซึ่งครุณาการชุนเป็นผู้ประกาศความคตตามแนวปรัชญานี้อย่างพิสดาร ศุนยตวาทินถือว่า สังขตธรรมก็ดี โดยสภาพปรมัตถ์แล้ว ย่อมมีภาวะอันเดียวคือ “ศุนยตะ” แต่ส่วนโลกียสมมติแล้วก็ยอมรับรองตามบัญญัติว่ามีอนันันมีนี้ บุญบาปสัตว์บุคคลแม้กระทั่งพระนิรวาณว่าโดยโลกียะแตกต่างกันจริง แต่เมื่อว่าโดยปรมัตถ์แล้วมีสภาพเท่ากันหมดคือสูญ

ศุนยตวาทิน ไม่ได้กล่าวถึงมูลการณะของโลก ในฐานะอันเป็นภาวะอันมีอยู่เป็นอยู่โดยตัวของมันเอง ซึ่งเป็นพระพุทธรตติตั้งเดิมในชื่อว่า สพเพ ธมมา อนตตา นั้นเอง

ส่วนอัสติวาทินนั้น ยังแบ่งออกเป็น ๒ ก็คือ **กิงปรัชญาจิตตฤตตตตวาทิน** และ**กิงจิตตอนิจจตวาทิน**

กิงปรัชญาจิตตฤตตตตตวาทิน กล่าวถึงมูลการณะของโลกว่า เป็นภาวะที่มีอยู่โดยตัวมันเอง ซึ่งเรียกว่าจิตตสากลอันเป็นสภาพที่ทรงอยู่ทั่วไปในสรรพสัตว์ ภาวะอันนี้มีชื่อเรียกต่าง ๆ เช่น พุทธภาวะ ตถาคตครรรค์ สัตยตมมัน สัตยจิต และธรรมการเป็นต้น ปรากฎการณต่าง ๆ เป็นเพียงพฤติภาพของสภาพสากลอันนี้เท่านั้น พระสูตรมหายานส่วนใหญ่เป็นของฝ่ายนี้มากและปรัชญาแบบนี้เจริญมากในประเทศจีนและญี่ปุ่น

กิงทั้งสองนั้น ถือว่าอาลยวิญญาณหรือจิตเกิดดับเป็นสันตติธรรมปรากฏการณทั้งหลายเป็นเงาสะทอนของจิต แต่สภาพการเกิดดับ ซึ่งเรียกว่า พลังงานบ้าน พิชะบัง อันเก็บอยู่ในจิตธาตุนั้นมีอยู่โดยปรมัตถ์ จะปฏิเสธว่าไม่มีอย่างศุนยตวาทินไม่ได้ ปรัชญากิงนี้ไม่รับเรื่องมูลการณะของโลกเป็นอมตะภาวะสากลแผ่ซ่านทั่วไปอย่างกิงตัน เพราะฉะนั้น จึงควรเรียกว่า จิตตอนิจจตวาทิต หรือมีอีกชื่อเรียกว่า **“วิชญาณวาท”** หรือโยคจาร ตามนามของปรกรรมพิเศษเล่มสำคัญของฝ่ายนี้

ส่วน**กิงจิตตฤตตตตตวาทิน** มีอีกชื่อหนึ่งว่า **สังฆวาท** และยังแต่กิงย่อยออกไปอีก ๒ กิง คือ **กิงพาทยารถานุเมยวาท** และ**กิงพาทยารถปรตยักษวาท**

ก่อนที่จะบรรยายถึงพุทธปรัชญา ขอแนะนำความหมายเบื้องต้นสักเล็กน้อยว่า การบรรยายพุทธปรัชญานี้ มิได้หมายถึง การบรรยายเรื่องพุทธศาสนาโดยตรง ทั้งนี้ก็เพราะเหตุที่กระแสทางดำเนินแห่งศานากับปรัชญาได้แตกสาขาแทรกแยกออกเป็นคนละสาย ถ้าจะกล่าวตามอุบัตการณศานาและปรัชญามีบ่อเกิดแห่งเดียวก็จริง แต่เพราะเหตุที่ล่วงเวลา ต่อมาพฤติการณทั้ง ๒ อย่างมิได้เป็นไปในกระแสเดียวกัน การบรรยายศานาและปรัชญาจึงได้แยกทางกันคนละวิธีคนละทางตลอดมา

เหตุการณ์เท่าที่ปรากฏอยู่ในศาสนาโดยทั่ว ๆ ไป ความสำคัญของศาสนาเพิ่งไปถึงการปฏิบัติ และความเชื่อถือในคำประศาสน์ เท่าที่มีอยู่ในคัมภีร์นั้น ๆ อย่างแจ่มแจ้งชัดเจนเจน ถ้าหากเขาประพฤติตามคำประศาสน์และขนบธรรมเนียมนั้น ๆ แล้ว ก็ถือว่าเขาเป็นศาสนิกชนโดยชอบธรรมคนหนึ่งได้ถึงเขาจะไม่หยิ่งรู้ความหมายของคัมภีร์นั้น ๆ ก็ตาม แต่เนื่องจากเขามีความเชื่อมั่นในคัมภีร์และประพฤติตัวตามคัมภีร์อยู่ด้วย จึงจัดว่าเขาเป็นศาสนิกชนโดยแท้

แต่ส่วนวิธีฝ่ายปรัชญา ไม่มีคติการดังกล่าวนี้ คือในการดำเนินไปสู่จุดประสงค์ ปรัชญาถือเอาปัญญาญาณเป็นเครื่องนำ เรื่องที่ห่างไกลจากบริเวณปัญญาญาณ ปรัชญาย่อมไม่รู้ อาศัยเหตุผลนี้ วิธีดำเนินของปรัชญาจึงบ่งถึงเหตุผลเป็นหลักสำคัญ ถ้าจะกล่าวถึงจิตใจของปรัชญาเมธี ความเชื่อในความจริงแห่งเหตุผล จัดว่าเป็นคุณวุฒิอันจำเป็นยิ่ง ดังนั้นหน้าที่ของปรัชญาเมธีก็คือ การอธิบายถึงวัตถุประสงค์ ตามแนวเหตุผลให้คนอื่นเข้าใจตาม คนอื่นจะประพฤติหรือไม่ ไม่เกี่ยวกับปรัชญาเมธี แต่ถ้ากล่าวถึงการชี้แจง ทำให้คนอื่นเข้าใจตามแนวความเห็นของผู้บรรยายแล้ว นับเป็นหน้าที่โดยตรงของปรัชญาเมธีโดยแท้หรือจะกล่าวได้ว่า ปรัชญาเมธีย่อมพยายามที่จะอธิบายให้เขาเข้าใจตามแนวเหตุผล แต่ฝ่ายศาสนาจารย์แนะนำให้ประพฤติตามแนวคัมภีร์ที่มีอยู่ หลักอันนี้แหละเป็นหลักสำคัญ ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยเป็นปทัสสถานในการก้าวหน้าไปสู่จุดประสงค์แห่งปรัชญาต่อไป

ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ปรัชญาย่อมถือหลักเหตุและผลเป็นเกณฑ์ เหตุนี้พุทธปรัชญาจึงดำเนินไปตามกระแสเหตุผล หน้าที่ของนักปรัชญา จึงต้องไปด้วย ในที่นี้ถ้าจะมีคำถามว่า คำประศาสน์ของพระองค์ยังขายเหตุผลถือกันว่าเป็นหน้าที่ที่นักปรัชญาจะต้องช่วยชี้แจงเพิ่มเติมด้วยหรือขอตอบว่า คำประศาสน์ขอพระองค์ไม่ขาดเหตุผลใด ๆ เลย แต่ทว่าเหตุผลนั้น ๆ ยังไม่แจ่มแจ้งเพียงพอกับสามัญที่จะได้เห็นอย่างชัดเจน เช่น อริยสัจจองค์ที่ ๑ ซึ่งมีความว่า “สิ่งทั้งปวงเป็นทุกข์” อริยสัจจองค์นี้ ทำให้เกิดคำถามขึ้นหลายสาย เช่น ลักษณะของสิ่งทั้งปวงนั้นคืออะไร เป็นสิ่งเที่ยงแท้หรือเป็นของสูญ ดังนี้ เป็นต้น เนื่องจากอริยสัจจองค์นี้ ยังไม่มีเหตุผลประกอบอย่างชัดเจนเพียงพอถึงกับคนสามัญจะเข้าใจได้ทันที่นั่นเอง ต่อมาชั้นอรรถกถาจารย์ จึงอธิบายไว้โดยนัยยิตยาวพิสดาร นี้แหละถือเป็นผู้ปฏิบัติการณ์แห่งพุทธปรัชญา

ความจริงการที่ตีความเห็นฝ่ายปรัชญาต่าง ๆ ได้แตกแยกออกไปดั่งนี้ก็เพราะเหตุคือ การอาศัยหลักทั่วไปเป็นพื้นฐานนั่นเอง ในเรื่องหลักเฉพาะ ปรัชญาไม่สู้จะแตกต่างกันเท่าไรนัก อย่างไรก็ตาม ในส่วนพุทธปรัชญา เนื่องจากสาวกยานค่อยข้างหนักไปทางปฏิบัติมากกว่าทางใช้วิจารณ์ เหตุนี้แหละจึงยึดถือเรื่องเบญจขันธ์เป็นอย่างไร การดับเบญจขันธ์จะเป็นอย่างไร เป็นมูลปัญหาต้นเค้าแห่งเถรวาท โลกโดยทั่วไปมีลักษณะอย่างไรเป็นปัญหาเกี่ยวกับปฏิจจสมุพบาท เป็นปัญหาซึ่งฝ่ายเถรวาทไม่ค่อยเอาใจใส่เท่าไรนัก อันที่

จริงผู้อาศัยหลักการปฏิบัติไม่ค่อยเอาธุระในเรื่องโลก โลกนี้เป็นสูญหรือขณิกะ โลกนี้มีอยู่ในส่วนรูปหรือในส่วนนาม อย่างไรก็ตาม ผู้ปฏิบัติต้องการดับเบญจขันธ์ โดยเฉพาะเท่านั้น โลกจะมีอยู่จริงหรือไม่สุดแล้วแต่โลก ไม่เป็นธุระจะพึงใส่ใจผู้ที่ตกอยู่ในน้ำ เขาย่อมต้องการจะขึ้นจากนั้น น้ำลึกตื้นอย่างไร จืดหรือเค็มมีปลาหรือไม่ เขาไม่สู้จะใส่ใจนัก เหตุการณ์การอธิบายถึงความหมายของขณิกทางนิกายเถรวาทจึงมิได้แยกออกจากหลายสาขา หรืออย่างอาจารีวาท

แต่สิ่งที่น่าว่าเป็นธรรมชาติของบางคน ซึ่งไม่พอใจในการแสวงหาผลอย่างเดียว โดยอยากผู้อยากเห็นเหตุการณ์ต่าง ๆ ซึ่งจะนำไปยังผลที่ตนประสงค์ บางคนอย่าหนีให้พ้นทุกข์ บางคนอยากลิ้มรสความทุกข์ ลองดูว่าเป็นอย่างไร บางคนประสงค์ให้พ้นไปจากโลก แต่บางคนแสวงหาสภาพและพฤติกรรมของโลกให้ละเอียดยิ่งขึ้นในเรื่องนี้ เช่นนิตยของนักศาสนาฝ่ายมหายานก็เช่นเดียวกัน ต้องการจะพิจารณาคุณลักษณะของขณิก ว่าเป็นอย่างไรโดยอาศัยนิตยเช่นนี้เป็นมูลเหตุ ในสมัยต่อมา จึงทำให้มหายานแยกออกเป็น ๔ สาขา

ในที่นี้ควรสังเกตถึงมูลเหตุแห่งการแยกพุทธศาสนิกชน ออกเป็นนิกายต่างๆ ที่มีได้หมายถึงการแยกปรัชญา เช่น ในเมืองไทย เถรวาทแยกออกเป็น ๒ นิกายใหญ่ ๆ และในเมืองญี่ปุ่น มหายานแยกออกประมาณกว่า ๑๓ นิกาย การแยกเช่นนี้เป็นไปในทางเพ่งเล็งถึงวินัย ไม่ใช่ทางปรัชญาเช่นประเพณีการทรมผ้าเป็นต้น เหตุที่นั่น การแยกโดยเพ่งเล็งทางวินัยจึงไม่มีความหมายเหมือนเรื่องปรัชญา^๔

อย่างไรก็ตาม มติ ๔ อย่างนี้ ถึงแม้จะมีความเห็นแตกต่างกันในเรื่องอื่น ๆ อยู่บ้างก็ตาม แต่เนื่องจากหลักเกณฑ์ที่มุ่งถึง ขณิกวาท อันแน่นอนร่วมกัน จึงจำเป็นที่เราต้องรู้ในมติเหล่านี้เป็นพื้นฐานไว้ก่อน แล้วจึงก้าวไปสู่เนื้อแท้ของปรัชญาโดยตรง

ศูนยวาท หรือ ศูนยตวาทิน

ถ้ากล่าวถึงลัทธิศูนยวาท ท่านครูนาคราชุนเป็นเจ้าของลัทธินี้โดยตรง ดังได้กล่าวมาแต่ตอนต้นนั้นแล้ว คำว่า “ศูนยวาท” ถ้าจะแปลตามตัวหนังสือก็คือ วาทะที่ว่าด้วยความสูญ ถ้าแปลตามพุทธปรัชญา ก็คือวาทะที่ว่า ขณิกเป็นสูญ และเหตุที่นิพพานจึงพลอยเป็นสูญไปด้วย หรืออีกนัยหนึ่ง วาทะที่ถือว่านามรูปที่มีสภาพเป็นสูญ และพร้อมทั้งนิพพานด้วยนั้นคือสูญนั่นเอง

ตามนัยความเห็นที่แล้มาแล้ว เราจะเห็นได้ว่า สิ่งใดที่ปรากฏอยู่สิ่งนั้นมีความประจักษ์อยู่ชั่วขณะเท่านั้น คือมีลักษณะเป็นขณิก ถ้าพิจารณาถึงลักษณะแห่งความเป็นขณิกนั้นแล้ว จะเห็นได้ว่าบรรดาสิ่งทั้งหลาย ซึ่ง

^๔ การแตกแยกนิกายของเถรวาท เกิดจากการไม่ลงรอยกันในเรื่อง “วินัย” ส่วนการแตกแยกนิกายของมหายานนั้น เกิดจากการไม่ลงรอยกันในด้าน “ธรรม”

ปรากฏอยู่ชั่วขณะนั้นมีลักษณะตายตัว คือ ทุก ๆ สิ่งมีลักษณะจำกัดอยู่ในตัวมันเอง ที่เข้าใจและเรียกกันว่า ลักษณะสามัญนั้น หามืออยู่ในสิ่งนั้นไม่ เช่น ตามธรรมดาเมื่อเราเห็นโคหลาย ๆ ตัว ยืนอยู่ต่อหน้าเรา เราก็เข้าใจ ได้ทันทีว่า สัตว์ทั้งหมดนั้นเป็นสัตว์ชนิดเดียวกันคือเป็นโค การที่เข้าใจเช่นนี้ก็เพราะเรารู้ดีกว่า สัตว์ เหล่านั้นมีลักษณะอย่างเดียวกัน ซึ่งเราใช้ภาษาธรรมดาเรียกว่า ลักษณะสามัญนี้เป็นความเข้าใจตามธรรมดา หรือเข้าใจอย่างโลก ๆ แต่ถ้าจะดูกันในเรื่องความจริงแล้ว สัตว์เหล่านั้นมิได้มีลักษณะสามัญแม้แต่น้อย ทั้งนี้ก็ เพราะการเพ่งเล็งเอาลักษณะสามัญเป็นมาตรฐานแห่งความเปรียบเทียบ จำต้องมีข้อสำคัญอยู่อันหนึ่งว่า สิ่ง ที่เราเปรียบเทียบดูกันจะต้องอยู่ต่อหน้าเราจนสามารถเพ่งเล็งเอาลักษณะสามัญเป็นมาตรฐานได้ และทั้งตัว เราผู้เปรียบเทียบก็จำต้องคงอยู่ด้วย แต่ตามกระแสเหตุผลที่แล้งมา เรารู้กันอยู่แล้วว่า ไม่มีสิ่งใดซึ่งคงอยู่ เมื่อ เป็นดังนี้แล้วก็หมายความว่าผู้เปรียบเทียบและสิ่งถูกเปรียบเทียบ เป็นสิ่งที่ไม่คงอยู่ทั้งสองอย่าง คือเป็นไปชั่วขณะ ฉะนั้น ฝ่ายผู้จะเปรียบเทียบก็ดี หรือสิ่งที่ถูกเปรียบเทียบก็ดี ไม่มีเวลาพอที่จะคงอยู่ให้เปรียบเทียบกันได้ เหตุ นั้น เราจึงไม่สามารถที่จะเพ่งเล็งเลือกหาลักษณะสามัญจากสิ่งทั้งหลายนั้นได้

โดยยึดหลักดังกล่าวนี้ เราจึงเห็นว่าสิ่งที่ไม่คงอยู่ เราไม่อาจกล่าวได้ว่าสิ่งนั้นมีลักษณะสามัญ จึง เป็นอันว่า สิ่งเหล่านั้นมีลักษณะจำกัดอยู่เฉพาะในตัวของมันเอง

บัดนี้จะได้พิจารณาดูว่า สิ่งที่มีลักษณะจำกัดอยู่เฉพาะในตัวมีสภาพของตนเองหรือไม่ ถ้าสิ่งนั้นมี สภาพของตนเองจริงแล้ว ก็หมายความว่า ถ้าแม้สิ่งนั้นคงอยู่ชั่วคราาก็ตาม ก็ยังนับว่าสิ่งที่มีสาระจริง สิ่งนั้นไม่มี สภาพของตน ต้องพลอยสูญตามไปด้วย เช่นขณะที่เรากำลังนั่งอยู่ในห้อง แม้ว่าเราจะไม่อยู่ตลอดวันคืนก็ตาม เราก็ก็นับว่าทุกคนเป็นสิ่งที่มิได้อยู่จริงเพราะความมีสภาพแห่งความเป็นมนุษย์ แต่เราเห็นคนคนหนึ่งในโรง ภาพยนตร์นั้นไม่ใช่คน คือตามแง่แห่งความจริง คนที่ปรากฏในจอภาพยนตร์นั้นไม่มีสาระเลย นับว่าเป็นสูญ นี้ แหละเป็นหลักซึ่งเรียกกันว่า เป็นมาตรฐานในการพิจารณาว่า สิ่งไหนมีสาระและสิ่งไหนไม่มีสาระ

สภาพก็คือภาวะของตนเอง นำปรากฏแก่เราในภาวะของตนว่าเป็นของเหลว ดวงอาทิตย์ปรากฏใน ภาวะของตนว่า เป็นสิ่งที่มิได้มีแสงสว่าง แต่ปัญหามีอยู่ว่า สิ่งเหล่านี้มีภาวะของตนเองจริงหรือไม่ ขอให้พิจารณา ดูว่าตัวอย่างต่อไปนี้ นาย ก. เป็นคนคนหนึ่ง เพราะเหตุที่นาย ก. ปรากฏแก่เราในภาวะตน หรือสภาพของตน ว่า เป็นคน เราจึงเข้าใจว่า นาย ก. เป็นคน สมมติว่านาย ก. เข้าป่าพบเสือเข้า เสือคงปลุกความเข้าใจว่า นาย ก. ขึ้น ว่านาย ก. คืออาหารชนิดหนึ่ง อีกประการหนึ่งมารดานาย ก. คือ นาย ก. เป็นบุตร ภรรยา นาย ก. ถือนาย ก. เป็นสามี บุตรนาย ก. ถือนาย ก. เป็นพ่อ ดังนี้ เป็นต้น

อาศัยตัวอย่างเหล่านี้ จะเห็นได้ว่า สภาพของนาย ก. ย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามแง่ของความเห็นหรือความเข้าใจต่าง ๆ กัน มนุษย์มีความเข้าใจในนาย ก. แง่ไหน สภาพของนาย ก. ก็ปรากฏขึ้นในแง่ไหน เสือมีความเข้าใจนาย ก. อีกแง่หนึ่ง สภาพของนาย ก. ก็ปรากฏขึ้นอีกแง่หนึ่ง หรืออาจกล่าวได้ว่า สภาพของนาย ก. ไม่ประจำอยู่ที่ตัวของนาย ก. แต่อยู่ในแง่ความเข้าใจหรือความเห็นของผู้ที่เข้าใจผู้เห็น เหตุนี้ นาย ก. จึงไม่มีสภาพที่ควรจะเป็นมาตรฐานได้ นั่นคือนาย ก. ไม่มีสภาพอันแท้จริง แม้แต่น้อยหนึ่ง นาย ก. จะต้องถือเอาสภาพตามแง่ของผู้เห็น ฉะนั้น สิ่งใดที่ไม่มีสภาพ สิ่งนั้นจึงนับว่าไม่มีสาระ สิ่งใดที่ไม่มีสาระ ก็คือสูญนั่นเอง เราจึงยุติได้ว่า นามรูปหรือสัตว์ซึ่งเรียกว่าโลก คือสูญนั่นเอง

เมื่อของเป็นสูญแล้ว นิพพานจึงต้องพลอยเป็นสูญตามไปด้วยเพราะว่านิพพาน หมายถึงการนับว่าเป็นอันไม่มีสาระด้วย เช่นในการเล่นละครทหารคนหนึ่งฆ่าทหารอีกคนหนึ่ง แต่การฆ่าชนิดนี้ไม่มีสาระ โดยเหตุว่าทหารสองคนในบทธละครนั้น ไม่ใช่ทหารจริง ๆ เป็นเพียงทหารสมมติขึ้นในการเล่นละคร จึงนับได้ว่าทหารทั้งสองคนนั้นมันเป็น แต่เป็นทหารในบทธละคร จึงไม่มีสาระ ฉะนั้นการกระทำทุก ๆ อย่าง ซึ่งเกิดขึ้นในฐานะเป็นทหาร จึงพลอยเป็นการกระทำไม่มีสาระไปด้วย ในทำนองเดียวกัน เมื่อรูป นาม หรือโลก เป็นสิ่งไม่มีสาระหรือสูญ การดับรูปนามหรือโลก จึงพลอยเป็นสิ่งไม่มีสาระหรือสูญตามไปด้วย

ดังนั้น จึงรวมความได้ว่า โลก^๕ และนิพพานทั้งสองอย่าง คือ “สูญ” นั่นเอง

วิชยานวาท

ตามความเห็นฝ่ายศูนยวาท โลกียธรรมและโลกุตรธรรมทั้งสองอย่างนับว่าเป็น “สูญ” แต่ในที่นี้วิชยานวาทคัดค้านว่า ถึงแม้นามรูปเป็นสิ่งไม่มีสาระหรือสูญก็จริง แต่ถ้าจะกล่าวถึงวิญญาณ ซึ่งเป็นปัจจัยแห่งนามรูปแล้วเห็นว่าไม่สูญกล่าวคือถ้าจะถือว่าวิญญาณเป็นสิ่งไม่มีสาระหรือสูญแล้ว ก็หมายความว่า ความรู้สึกในเรื่องนามรูปจะเกิดขึ้นไม่ได้ คือว่าการที่เราถือนามรูปเป็นสิ่งไม่มีสาระ ก็โดยเนื่องจากนามรูปไม่มีสภาพของตนเองศูนยวาทและวิชยานวาททั้งสองฝ่ายต่างรับรองความเห็นดังกล่าวนี้ว่าเป็นมติอันถูกต้อง แต่ว่ามติฝ่ายวิชยานวาทถือว่า การที่รูปหรือนามรูปมีอยู่ได้ ก็เพราะข้อสำคัญ คือ ความเข้าใจในส่วนตัวที่ว่าโลกนี้มีอยู่หนึ่ง และความเข้าใจในใจสภาพธรรมของโลกหนึ่ง เราเข้าใจว่า โลกนี้มีสภาพเป็นดังโลกจึงมีอยู่ แต่ในที่นี้ถ้าจะตั้งกระทู้ถามว่าโลกนี้มีอยู่ เพราะสภาพส่วนตัวของโลกให้มีอยู่ หรือว่าเพราะอาศัยความนึกคิดของเราให้มีอยู่ ข้อนี้จะได้พิจารณาดังต่อไปนี้

^๕ รูป นาม หรือ สัตว์

เท่าที่แสดงมาแล้วจะเห็นได้ว่า โลกนี้มีสภาพของตนเอง ถึงกระนั้นโลกนี้ก็ยังคงปรากฏแก่เราในฐานะเป็น สิ่งที่มีสภาพอยู่ในตัว หรือจะกล่าวตามนัยตรรกก็คือ แม้โลกจะไม่มีสภาพของตนเองก็ตาม แต่เราก็นึกเอาว่า โลกนี้เป็นสิ่งที่มีสภาพอยู่นั่นเอง ทั้งนี้แสดงให้เห็นว่า ตามความจริงไม่มีสภาพหรือเป็นสูญ แต่ความนึกเห็นของเราว่า โลกนี้มีสภาพคือปรากฏอยู่ ฉะนั้น ความปรากฏอยู่ของโลกมิใช่เพราะสภาพของโลก แต่เพราะความนึกเห็นหรือความเข้าใจของเราเองต่างหาก นั่นก็คือสิ่งที่ปรากฏอยู่ไม่มีตัวจริงแต่ความนึกเห็นของเราเสกสรรให้ ปรากฏขึ้น หรืออาจกล่าวได้ว่า สิ่งที่ปรากฏอยู่ก็คือความนึกเห็นหรือความเข้าใจของเราเอง นั่นเอง ไม่มีส่วน แตกต่างไปจากความนึกเห็นของเรา อาศัยแนวความเห็นดังกล่าวนี้ พอจะยุติได้ว่านามรูปหรือโลกไม่มีส่วนต่าง ไปจากวิญญานเลย คือวิญญานนั่นเองปรากฏเป็นนามรูปขึ้น เหตุนั้น ถึงแม้นามรูปเป็นสิ่งที่เป็นสูญไปก็ตาม แต่ส่วนวิญญานไม่เป็นสิ่งที่สูญไปตาม มิฉะนั้นแล้ว ก็จะไม่มื่ออะไรที่จะสะกิดเตือนให้เรานึกเห็นไปว่าโลกนี้มีอยู่ ตกลงว่า วิญญานเป็นสิ่งที่มื่ออยู่ ส่วนนามรูปเป็นสูญ

สังฆตวาท

บัดนี้มีปัญหาอีกทางหนึ่งว่า ไม่เฉพาะแต่วิญญานอย่างเดียวเป็นสิ่งที่มื่ออยู่ แต่ส่วนนามรูปก็เป็นสิ่งที่มี อยู่เหมือนกัน ถ้านามรูปเป็นสิ่งสูญไปจริงแล้ว วิญญานก็เอาอะไรมารู้ จะขาดอารมณ์หรือวิสัยที่จะนึกคิดไป เช่นนั้นได้

ปัญหานี้ ย่อมเป็นเหตุให้เกิดปัญหาขึ้นสองสาย คือ สมมติว่าวิสัยไม่เป็นของสูญ ปัญหาจึงแทรกขึ้นมา ว่า วิสัยที่วิญญานจะนึกเอานั้นเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอยู่ก่อนแล้วหรือว่ายังไม่เกิด

ปัญหาสองสายนี้ เราพิจารณาเป็นข้อๆ ดังต่อไปนี้ สมมติว่าวิสัยซึ่งวิญญานจะยึดมั่นเป็นสิ่งที่เกิดอยู่ ก่อนแล้ว ถ้าเช่นนั้นตามหลักแห่งขณิกวาท ว่าทุก ๆ สิ่งที่เกิดขึ้นไม่มีความคงอยู่ กล่าวคือขณะแรกสิ่งนั้น กำลังเกิดขึ้น ขณะที่สองที่สิ่งนั้นตั้งอยู่ และขณะที่สาม สิ่งนั้นเปลี่ยนแปลงไปทั้งสิ้น นี้แหละเป็นคติการของ บรรดาสิ่งที่ปรากฏตัวขึ้นโดยทางความคิด จะขอกกล่าวถึงความเข้าใจในสิ่งนั้นไว้พอเป็นต้นเค้าก่อน กล่าวคือ ขณะแรกที่สิ่งใดเกิดขึ้น ความรู้ในสิ่งนั้นเกิดขึ้นไม่ได้ เพราะขณะที่สิ่งใดสิ่งหนึ่งกำลังเกิด ขณะนั้นสิ่งนั้นยังไม่มี สภาพอันมั่นคงเราจึงไม่สามารถที่จะหาความรู้ในสิ่งนั้นได้ ถ้าหากว่าสิ่งนั้นตั้งอยู่โดยมั่นคงจริง ๆ แต่ความจริง สิ่งนั้นหาได้ตั้งอยู่คงที่ไม่ คือ ทุกๆ ขณะสิ่งนั้นย่อมเปลี่ยนแปลงสภาพไปเสมอ เหตุนี้เราจึงไม่มีโอกาสที่จะหา ความรู้ในสิ่งนั้นได้ นั่นก็คือ วิญญานย่อมเป็นไปในสิ่งที่เกิดขึ้นนั้นไม่ได้

หรือถ้าจะอ้างว่า วิสัยไม่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ ก็ย่อมเป็นไปได้อีกเพราะเรารู้จักกันอยู่อย่างแน่นอนแล้วว่า สิ่งใดมิได้เกิดขึ้น สิ่งนั้นยังไม่มีอยู่ ฉะนั้นถ้าเราจำเป็นจะต้องถือเอาวิสัยหรือนามรูป เป็นสิ่งที่มื่ออยู่แล้ว ก็

หมายความว่าเราจำเป็นต้องถือว่ามีนามรูปเป็นสิ่งที่เกิดขึ้น เท่าที่แสงมาแล้วนั้นนับว่าเป็นสิ่งที่วิญญานรับเอาไม่ได้เลย

อีกประการหนึ่งถ้าจะกล่าว นามรูปซึ่งผ่านไปแล้วในสมัยอดีตสะกิดให้เกิดวิญญานในนามรูป อันมีอยู่ในสมัยปัจจุบัน ก็เป็นไปได้อีกเหมือนกัน เพราะสิ่งที่ผ่านไปแล้วในสมัยอดีตไม่ปรากฏอยู่ในสมัยปัจจุบันเหตุนี้วิญญานในสิ่งที่เราปรากฏอยู่ในสมัยปัจจุบันนี้ จึงนับว่าเป็นวิญญานที่ไม่มีตัวจริง นั่นก็คือ นามรูปดังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันนั้นไม่มีอยู่

ถึงกระนั้น ถ้าจะยังถือเอานามรูปในฐานะเป็นวิสัยแห่งอินทรีย์แล้ว จึงแสดงว่า เป็นสิ่งที่มีอยู่อย่างไม่มีไปตามแนวเหตุผล กล่าวคือในข้อแย้งนี้ควรจะกล่าวเสียก่อน อารมณ์นั้นตั้งอยู่เป็นปริมาณหรือแพร่หลายอยู่ทั่วไป ถ้าจะตั้งอยู่เป็นปริมาณแล้ว อินทรีย์ไม่สามารถจะรับเอาได้ เพราะเหตุที่ปริมาณเป็นสิ่งที่อยู่นอกไปเหนือจากบริเวณของอินทรีย์ หรือถ้าจะกล่าวว่าอารมณ์เป็นที่แพร่หลายอยู่ทั่วไป อินทรีย์ก็ไม่สามารถที่จะรับเอาสิ่งที่แพร่หลายอยู่ทั่วไปได้ ทั้งนี้อินทรีย์รับเอาเฉพาะแต่ส่วนบางส่วนนั้นก็คืออินทรีย์ไม่สามารถรับเอาอารมณ์ได้ เหตุนี้ การที่อินทรีย์รับเอาอารมณ์ดังที่เราเข้าใจกันอยู่นั้น จึงนับว่าเป็นเพียงแต่ความเข้าใจในส่วนตัวเราต่างหาก ตามความจริงแล้วอินทรีย์ไม่สามารถที่จะรับเอาอารมณ์ไม่มีส่วนแตกต่างไปจากความเข้าใจเรา หรือจะกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ความเข้าใจของเรา หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ความเข้าใจของเรานั้นปรากฏเป็นอารมณ์ต่าง ๆ ขึ้นต่างหากก็ได้

ตกลงว่า อารมณ์หรือโลกหรือนามรูป เป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่ วิญญานสะกิดให้เกิดนามรูปขึ้น ฉะนั้นความสัมพันธ์ระหว่างวิญญานกับนามรูปก็คือความสัมพันธ์ระหว่างความรู้กับสิ่งที่จะถูกรู้ แต่อันที่จริง ดังที่เราเห็นกันอยู่เสมอ ความรู้และสิ่งที่ถูกรับรู้ แต่อันที่จริง ดังที่เราเห็นกันอยู่เสมอ ความรู้และสิ่งที่ถูกรู้ตั้งอยู่คนละฐานะ ความรู้ในข้อที่ว่า “หนังสือ” หาได้เป็นวัตถุอย่างเดียวกันไม่

เมื่อเกิดขึ้นมีข้อแย้งดังนี้ขึ้น ก็มีคำตอบว่า ตามแนวที่ได้บรรยายมาแล้วเราจับเอานามรูปได้ ก็เพราะวิญญานนั่นเอง วิญญานจึงนับว่าเป็นเครื่องรับนามรูปได้ ก็เพราะวิญญานนั่นเอง วิญญานจึงนับว่าเป็นเครื่องรับนามรูปส่วนนามรูปก็คือสิ่งที่ถูกรับเอา ฉะนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างวิญญานกับนามรูปก็คือความสัมพันธ์ระหว่างเครื่องรับรู้กับสิ่งที่ถูกรับรู้ ตัวอย่างเช่น ดินกับหม้อ หม้อทำด้วยดิน นากจากดินแล้วยังมีเครื่องช่วยเหลือต่าง ๆ อีก เช่น นายช่าง เครื่องจักร เป็นต้น ซึ่งเป็นเหตุให้หม้อเกิดขึ้น แต่ในการที่เราจะเข้าใจว่านี่คือหม้อ ก็ต้องดับตามไปด้วย เหตุการณ์เหล่านี้ย่อมแสดงให้เห็นว่า ดินเป็นสิ่งจำเป็นยิ่งในการที่เราจะมีความเข้าใจในหม้อได้ นั้น ดินจึงนับว่าเป็นเรื่องรองรับหม้อไว้ อีกนัยหนึ่งหม้อก็ไม่มีอะไรนอกจากดิน คือทุก ๆ

ส่วนของหม้อได้แก่ดินนั่นเอง นั่นก็คือดินกับหม้อนับว่าเป็นสิ่งเดียวกัน อนึ่ง หม้อก็คือสิ่งที่เราเข้าใจหรือรับเอา ฉะนั้นเมื่อดินกับหม้อกลายเป็นวัตถุเดียวกันไป ก็หมายความว่า เครื่องรองรับกับสิ่งที่ถูกรองรับได้กลายเป็นสิ่งเดียวกัน

อาศัยมติดังว่านี้ เรามีทางที่จะสันนิษฐานได้ว่า เพราะความสัมพันธ์ระหว่างวิญญาณกับนามรูปหรือโลก เป็นความสัมพันธ์ระหว่างเครื่องรองรับกับสิ่งที่ถูกรองรับ วิญญาณกับนามรูปจึงพลอยเป็นอย่างเดียวกันไป คือ หม้อซึ่งเป็นที่ถูกรองรับไม่มีอะไรในส่วนตัว นอกจากดินซึ่งเป็นเครื่องรองรับฉันทใด นามรูปก็ฉันทนั้น ไม่มีอะไรนอกจากวิญญาณ ซึ่งเป็นเครื่องรับนามรูปที่เราเห็นเป็นเพียงแต่วิญญาณเท่านั้น นามรูปไม่มีตัวจริง นอกจากวิญญาณ

เมื่อเป็นดังนี้ อาจถามว่าเหตุไฉนเราจึงเห็นนามรูปเป็นสิ่งแตกต่างกันไปเช่นนั้น ตอบว่าเป็นเพราะอวิชชา เช่นดวงจันทร์ดวงเดียว เมื่อฉายเงาลงไปในบ่อน้ำ จะเห็นเป็นหลายดวง ถ้าเรานึกเอาว่าดวงจันทร์มีหลายดวง ก็เป็นการแสดงว่าเราไม่รู้เท่านั้น ทำนองเดียวกันนี้ การที่เราเห็นนามรูปแพร่หลายอยู่มากมาย ก็เพราะอวิชชาของเราเองต่างหากให้เห็นเป็นเช่นนั้นตราบใดที่เราเองยังตั้งอยู่ในอวิชชา ตราบนั้นวิญญาณก็ปรากฏเป็นนามรูปซึ่งแพร่หลายอยู่หลาย ๆ ประการ แต่ถ้าเราตั้งอยู่ในองค์ภาวนาเท่านั้น ก็จะเกิดวิญญาณอันบริสุทธิ์แท้จริง ซึ่งทำให้เราบรรลุถึงนิพพานได้ฉะนี้

ตามแนวความคิดความเห็นของฝ่ายวิชฌณาบาท นามรูปนับว่าเป็นสูญ แต่ส่วนวิญญาณซึ่งเป็นปัจจัยแห่งนามรูปนั้น เป็นสิ่งที่มีอยู่เป็นสัต เหตุนี้นามซึ่งปรากฏเหมือนสิ่งที่มีอยู่ จึงไม่แตกต่างไปจากวิญญาณ กล่าวคือ รูปนามและวิญญาณนับเป็นสิ่งเดียวกัน

ในที่นี้ **สังฆสังฆาวาท**^๖ เห็นว่า นามรูปและวิญญาณหาใช่สิ่ง ๆ เดียวกันไม่ ทั้งนี้ก็เพราะเหตุที่นามรูปและวิญญาณตั้งอยู่คนละฐาน คนละเวลาสิ่งใดที่เราถือกันว่าเป็นสิ่งเดียวกัน จะจะต้องตั้งอยู่ในที่ที่เดียวกัน และในเวลาเดียวกัน เช่น นาย ก. เป็นบิดานาย ข. และทั้งเป็นสามีของนาง ค. ด้วย ในที่นี้บิดาของนาย ข. และสามีของนาง ค. เป็นคนคนเดียวกัน อีกนัยหนึ่ง ขณะที่นาย ข.และนาง ค. เห็นนาย ก. พร้อม ๆ กัน นาย ข.ก็เข้าใจว่านาย ก. เป็นบิดาเขา นาง ค. ก็เข้าใจว่านาย ก. เป็นสามีของเขา ความเข้าใจเช่นนี้ ย่อมเกิดขึ้นในขณะเดียวกัน พร้อมกันการเห็นคนทั้งสองนั้น ไม่จำเป็นต้องมีเวลาแตกต่างกัน จึงเห็นได้ว่า ความเข้าใจทั้งสองประการนี้^๗ ย่อมเกิดขึ้นในบุคคลเดียวกับ นาย ก. บิดาของนาย ข. และสามีของนาง ค. เป็นคนคนเดียวกัน

^๖ บางทีก็เรียกว่า “จิตตภูตตตาวาทิน” ซึ่งเป็นกึ่งของ “อัสติวาทิน”

^๗ เข้าใจว่าเป็นบิดาและสามี

อาศัยเหตุดังกล่าวนี้ พอรวมใจความวางกฎได้ว่า “ลักษณะของความเป็นอย่างเดียวกันนั้น คือความตั้งอยู่ในวัตถุเดียวกันและในเวลาเดียวกัน มิฉะนั้นสิ่งนั้น ๆ หาใช่สิ่งเดียวกันไม่” เช่น สุนัขกับลิง ต่างตั้งกันอยู่คนละฐาน อนึ่ง ขณะที่เราเข้าใจสุนัข ขณะนั้นเราไม่เข้าใจในลิง และขณะที่เข้าใจลิง ขณะนั้นก็ไม่ได้เข้าใจสุนัข นั่นคือสุนัขกับลิงตั้งอยู่คนละเวลา เราจึงเข้าใจว่าสุนัขกับลิง ไม่ใช่สัตว์อย่างเดียวกัน หรืออีกนัยหนึ่งสิ่งใดตั้งอยู่คนละกาล คนละเทศะ สิ่งนั้นเป็นสิ่งที่แตกต่างกัน

บัดนี้จะพิจารณาว่า นามรูปและวิญญาณตั้งอยู่คนละเวลา คนละฐานหรือไม่ ย่อมเป็นที่ประจักษ์อยู่แล้วว่า นามรูปเป็นของภายนอก แต่วิญญาณเป็นของภายใน เราเห็นหนังสือวางอยู่บนโต๊ะ จึงมีความเข้าใจเกิดขึ้น สิ่งที่สะกิดให้เกิดความเข้าใจ เป็นสิ่งที่อยู่ภายนอก คือหนังสือซึ่งปรากฏเป็นรูปและนาม ส่วนความเข้าใจรูปและนาม มิได้อยู่ภายนอก หากแต่อยู่ภายในใจของเรา เมื่อเป็นดังนี้ จะเห็นได้ว่า นามรูปและวิญญาณไม่ได้ตั้งอยู่ในฐานเดียวกัน

อนึ่ง การที่เราจะเข้าใจว่า สิ่งนั้นคือหนังสือ จำเป็นต้องมีสิ่งนั้นอยู่ก่อน ดังนี้จึงเห็นได้ว่า ความเข้าใจจะเกิดขึ้นได้ ก็ต่อเมื่อมีรูปมีนามปรากฏอยู่ต่อหน้าเรา นั่นก็คือ ขณะที่เรากำลังเห็นสิ่งใดสิ่งหนึ่งอยู่ เรายังมีความเข้าใจ ครั้นเห็นแล้ว ความเข้าใจจึงเกิดขึ้น หรืออีกนัยหนึ่ง ความเข้าใจในนาม ไม่รวมอยู่ในในเวลาเดียวกัน แต่ว่าตั้งอยู่ต่างเวลาหรือต่างขณะกัน

โดยยึดหลักฐานดังแสดงมาแล้วในสองข้อนั้น พอเห็นได้ว่าเนื่องจากวิญญาณและนามรูปตั้งอยู่คนละเทศะและกาละ วิญญาณและนามรูป จึงต่างกันอยู่ในตัว

เมื่อวิญญาณและนามรูปแยกกันอยู่คนละฐาน เราไม่สามารถจะล้างนามรูปได้ที่เดียว เพราะวิญญาณกำลังรับเอานามรูป ซึ่งต่างไปจากวิญญาณอยู่เสมอถ้ารูปกลายเป็นสิ่งที่สูญไปสิ้น วิญญาณก็ไม่มีทางที่จะรับเอาได้ เหตุนี้แหละเราจำต้องถือว่า วิญญาณเป็นสิ่งที่มิอยู่ และทั้งนามรูปก็เป็นสิ่งที่มิได้อยู่ ไม่มีอะไรสูญหายไป

บัดนี้ ยังมีปัญหาอีกข้อหนึ่ง ซึ่งควรวินิจฉัยต่อไป คือตั้งได้กล่าวมาแล้วว่า นามรูปหรือโลกหาใช่เป็นสูญไม่ แต่เป็นสัต อนึ่งรูปเรารู้กันอยู่แล้วว่า บรรดานามรูปหรือโลก ปรากฏในฐานะเป็นการณะ^๔ หรือมิฉะนั้นก็ในฐานะเป็นการิยะ^๕ แต่อันที่จริง ถ้าจะสืบสวนกันแล้วจะเห็นได้ว่า ความจริงที่เราเรียกกันว่าผล ไม่มีอะไรต่างไปจากการณะหรือเหตุ นอกนากในส่วนอาหารหรือรูปร่างนั้นเลย ผ่าผืนหนึ่ง แก้อีกตัวหนึ่ง ดิกหลังหนึ่ง ฯลฯ สิ่งนี้เป็นผลเกิดจากเหตุ คือ เส้นด้าย ไม้ อิฐ เป็นต้น

^๔ เหตุ

^๕ ผล

อันที่จริงสิ่งเหล่านี้ ไม่มีส่วนใดนอกเหนือจากตัวเหตุ ผ่าฝืนก็เพียงแต่การรวมแห่งเส้นด้าย เรายังไม่สามารถจะแยกผ้าออกจากเส้นด้าย เก้าอี้ก็คือไม้ซึ่งมีอาการเปลี่ยนแปลงไปจากสภาพเดิม ดิกหลังหนึ่งก็เป็นเพียงการรวมของอิฐถ้าแยกตัวจากเหตุเหล่านี้ก็ออกจากผลแล้ว ตัวผลก็จะดับไปทันที เช่นถ้าเราเอาเส้นด้ายออกจากฝืนผ้า ฝืนผ้าก็ต้องหายไปด้วย เมื่อเราแยกอิฐออกจากตึก ตึกก็อยู่ไม่ได้ตุ๊กกัน ตัวอย่างเหล่านี้ทำให้เราเห็นว่า สิ่งที่เราเรียกกันว่าผลก็คือการรวมตัวของเหตุหรือการณขึ้นใหม่อีกวาระหนึ่ง ไม่มีอะไรนอกเหนือไปจากนี้ หรือจะกล่าวอีกนัยหนึ่งก็ว่า ไม่มีตัวผลอย่างจริงจังเลย เป็นแต่นามรูปซึ่งตั้งอยู่เฉพาะในฐานะเป็นการณเท่านั้น ผลนั้นก็คือการรวมตัวใหม่แห่งการณ เนื่องจากลัทธินี้ถือเอาผลในฐานะเป็นการรวมขึ้นใหม่ของการณ ลัทธินี้จึงเรียกว่า “สังฆาวาท”

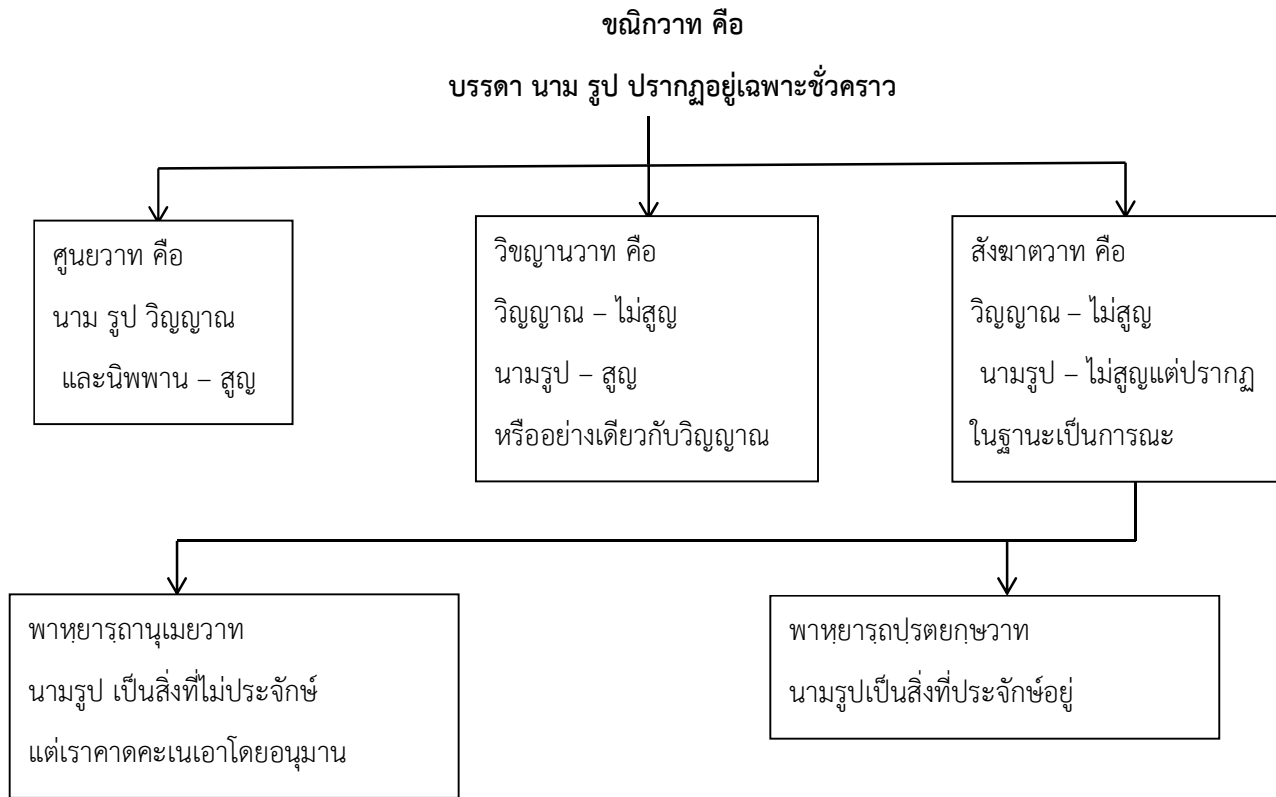
อาศัยสังฆาวาทเป็นปทัสสถาน จึงมีวาทะอีก ๒ ประการแทรกเข้ามา คือ **สัทธิพาหุยารุณเมยวาท** และ**สัทธิพาหุยารุณปรตยกุชวาท** ซึ่งมีความหมายดังต่อไปนี้

สัทธิพาหุยารุณเมยวาท แปลว่า ลัทธิที่ถือสิ่งที่อยู่ภายนอก ไม่มีอยู่อย่างประจักษ์แจ้ง แต่เรานึกคาดคะเนเอาเท่านั้น คือว่าตามแห่งสังฆาวาทนามรูปนับว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่ แต่ปัญหามีว่า สิ่งที่มีอยู่นั้นมีอยู่อย่างประจักษ์แจ้งหรือไม่ สิ่งใดที่เราถือกันว่าเป็นสิ่งประจักษ์แจ้ง ก็เพราะเหตุที่เราเข้าใจตั้งนี้ แต่ความเข้าใจนั้นเกิดขึ้นอย่างไร ขณะที่เราเห็น ครั้นเห็นแล้วขณะที่สอง ความเข้าใจย่อมเกิดขึ้น ถ้าหากว่าสิ่งนั้นมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เป็นนิตย์ จนถึงเราไม่สามารถจะหาความเข้าใจในสิ่งนั้นได้ เราก็ไม่สามารถนึกได้ว่าสิ่งนั้นคืออะไร ฉะนั้นการที่เราจะมีความเข้าใจในสิ่งใดสิ่งหนึ่งว่าสิ่งนั้นประจักษ์อยู่ จำเป็นที่สิ่งนั้นจะต้องอยู่อย่างน้อยสองขณะ มิฉะนั้นแล้วเราไม่มีเวลาพอที่จะหาความเข้าใจในสิ่งนั้นได้ แต่ตั้งได้กล่าวมาแล้วตามหลักแห่งฉนิกวาทกล่าว บรรดารูปนามทั้งหลาย ย่อมตั้งอยู่ชั่วขณะ เมื่อเป็นดั่งนั้นจริง เราก็ไม่สามารถที่จะเข้าใจได้ว่าสิ่งนั้นประจักษ์อยู่ ถึงกระนั้นเราจะไต่ถามปฏิเสธว่า สิ่งนั้นไม่ประจักษ์อยู่ก็หาไม่ คือว่าตามความจริงนามรูปเป็นสิ่งที่มีประจักษ์อยู่ไม่ได้ เพราะตั้งอยู่ชั่วขณะเท่านั้น เราจึงไม่สามารถที่จะเห็นได้ ตามธรรมดาเราเคยนึกอยู่เสมอว่า สิ่งนั้นเป็นสิ่งที่ประจักษ์อยู่ เช่นหนังสือเล่มหนึ่ง ตามความจริงหนังสือเล่มนั้น กำลังเปลี่ยนแปลงไปทุก ๆ ขณะ จึงนับว่าไม่มีเวลาหยุดอยู่กับที่พอที่จะทำให้เราเข้าใจว่าหนังสือเล่มนั้นเป็นสิ่งที่ประจักษ์อยู่ ทั้งนี้เพราะเหตุที่เข้าใจว่าหนังสือเล่มนั้นประจักษ์อยู่ เป็นความเข้าใจที่เกิดขึ้น ในขณะที่เราเห็นหนังสือเล่มนั้นแล้ว คือในขณะที่สอง (ขณะที่หนึ่งเห็น) แต่ความจริงในขณะที่สองสภาพของหนังสือเล่มนั้นได้เปลี่ยนแปลงไปเสียแล้ว แต่เปลี่ยนสภาพไปอีกหนึ่งจากสภาพเดิม เราจึงไม่ทันที่จะเข้าใจได้ว่า หนังสือเล่มนั้นประจักษ์อยู่ การที่เราเข้าใจเป็นเช่นนั้น ก็โดยการคาดคะเนของเรา คือขณะที่หนึ่งเราเห็นหนังสือถึงในขณะที่สองหนังสือที่เราเห็นได้เปลี่ยนแปลงแล้วก็ตาม แต่สันดานแห่งความจำในหนังสือ ทำให้เราเข้าใจว่า หนังสือเล่มนั้นเป็นสิ่งที่เรา

ประจักษ์ นั่นคือ อาศัยสันดานแห่งความจำในนามรูปหรือโลกเป็นปทัสสถาน เราจึงคาดคะเนว่า สิ่งที่ปรากฏอยู่นั้น เป็นสิ่งที่ประจักษ์อยู่ทั้งสิ้น ฉะนั้นการที่โลกหรือนามรูปปรากฏอยู่นั้น มิได้ปรากฏอยู่ในฐานะเป็นสิ่งประจักษ์อยู่ทั้งสิ้น ฉะนั้นการที่โลกหรือนามรูปปรากฏอยู่นั้น มิได้ปรากฏอยู่ในฐานะเป็นสิ่งประจักษ์ แต่ปรากฏอยู่ในฐานะสิ่งที่ถูกคาดคะเน หรือในทางอนุมานฉะนี้

ลัทธิพหุยารุปรตยภุชวาท คำนว่โลกหาได้เป็นสิ่งที่เราคาดคะเน หรือสิ่งที่ปรากฏในทางอนุมานไม่ ทั้งนี้เพราะเหตุที่ การที่เราอาศัยอนุมานเพื่อคาดคะเนถึงสิ่งอื่นได้ ก็โดยเนื่องจากต้องมีบางสิ่งปรากฏอยู่ต่อหน้าเรา ซึ่งเราจะยึดถือเอาเป็นเหตุได้ เช่น อาศัยควันเป็นเหตุซึ่งเป็นสิ่งที่ประจักษ์อยู่ แล้วเราคาดคะเนไปถึงไฟซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่ประจักษ์อยู่ในทำนองเดียวกัน ถ้าเราจักคาดคะเนโลกเราจำเป็นต้องอิงอาศัยรูปอีกบางอย่าง ซึ่งเป็นสิ่งที่ประจักษ์อยู่ มิฉะนั้นแล้วอนุมานจะเป็นไปไม่ได้โดยแน่นอนเพราะขาดตัวเหตุ ซึ่งเป็นสิ่งที่ประจักษ์ แต่ลัทธิฝ่ายพหุยารุปรตยภุชวาท ถือว่าไม่มีสิ่งใดซึ่งจะนับว่าเป็นของประจักษ์ จึงไม่มีเหตุอันใดที่จะนำเราให้คาดคะเนถึงโลกโดยอนุมานได้ นั่นก็คือ โลกหรือนามรูป หาใช่เป็นสิ่งที่เราคาดคะเนเอาไม่ แต่สิ่งที่ปรากฏอยู่ประจักษ์ทีเดียว เนื่องจากลัทธินี้ถือเอาวัตถุภายนอกเป็นสิ่งที่ประจักษ์อยู่ ลัทธินี้จึงมีชื่อว่า ลัทธิพหุยารุปรตยภุชวาท ฉะนี้

ดังนั้นเมื่อรวมใจความบรรดาว่าทะสำคัญ ๆ ฝ่ายพุทธปรัชญาแล้วพอจะวางมติสังเขปได้ดังนี้

๗. โปธีสัตว์ - พุทธภูมิ - อุมตคติและจุดหมายสูงสุดของมหายาน

หลักสำคัญของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน คือหลักแห่งพระโพธิสัตว์ภูมิซึ่งเป็นหลักที่พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานแต่ละนิกายยอมรับนับถือ พระพุทธศาสนาที่แผ่เข้าไปในประเทศจีนในสมัยอดีตนั้น ถึงแม้จะมีนิกายมากมายก็ตาม แต่เราพอสรุปรวมยอดได้ ๔ นิกาย **๑.นิกายสุชาวดี (เจ่งโท่วจง) ๒.นิกายสังฆธรรมปฎนทริก (ฮวฮั่วจง) ๓.นิกายชยานหรือเซ็น (เสียมจง) และ ๔.นิกายอวตัสกะ (ฮั่วเจียมจง)**

ทุก ๆ นิกายย่อมมุ่งหมายโพธิสัตว์ภูมิซึ่งเป็นเหตุที่บังเกิดพุทธภูมิบุคคลใดบุคคลหนึ่งที่จะบรรลุพุทธภูมิได้ ก็ต้องผ่านการบำเพ็ญจริยธรรมแห่งพระโพธิสัตว์มากกว่า เพราะฉะนั้น จึงถือว่าโพธิสัตว์ภูมิเป็นเหตุพุทธภูมิเป็นผล

หลักพระโพธิสัตว์ยานนั้น ถือว่าจะต้องโปรดสัตว์ให้หลุดพ้นทุกข์เสียก่อนแล้วเราค่อยหลุดพ้นทุกข์ทีหลัง คือจะต้องซึกพาให้สัตว์โลกอื่นๆ ให้พ้นเสียก่อนส่วนตัวเราเป็นบุคคลสุดท้ายที่จะหลุดพ้นไป **นี่เป็นหลักแห่งโพธิสัตว์ยาน**

อันที่จริง หลักนี้อาจสงเคราะห์ลงในหลักอริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นมูลเหตุอนุศาสน์ของพระพุทธศาสนา ตามแนวแห่งพระพุทธศาสนาฝ่ายทักษิณนิกายเราถือว่าทุกข์ ต้องกำหนดรู้ สมุทัยต้องละ นิโรธต้องทำให้แจ้ง มรรคต้องเจริญ ฝ่ายโพธิสัตว์ยานก็เหมือนกัน แต่มีข้ออธิบายเพิ่ม คือ ทุกข์ นอกจากจะต้องกำหนดรู้ด้วยตนเองแล้ว เราจำต้องให้สรรพสัตว์กำหนดรู้ทุกข์ด้วยไม่ช้าเรากำหนดรู้ทุกข์เพียงคนเดียว แล้วสมุทัย นิโรธ มรรค ก็มีอรรถอธิบายเช่นเดียวกัน นี่เป็นอริยสัจ ๔ ของพระโพธิสัตว์ยาน อันแตกต่างจากฝ่าย ทักษิณนิกาย

โพธิสัตว์จริยา ข้อที่ต้องบำเพ็ญ คือ บารมี ๖ อัปมัญญา ๔ และมหาปณิธาน ๔

จะกล่าวเรื่องของบารมี ๖ ก่อน บารมีนั้น ความจริงมีอยู่ ๑๐ แต่ย่อลงเป็น ๖ มี ทาน ศีล วิริยะ ขันติ สมภา และปัญญา ความหมายของบารมี ๖ ในพระคัมภีร์ของพระโพธิสัตว์นั้นมีดังนี้

ศีลกับทานซึ่งมีคุณ กล่าวคือกำจัดโลภะด้วยในตัวเองแล้ว พระโพธิสัตว์ยังจะต้องสอนให้สัตว์ทั้งหลายกำจัดโลภะด้วย ศีลเป็นเรื่องวิริตไม่ให้เราทำชั่ว และเราต้องสอนให้สัตว์ทั้งหลายวิริต ไม่ให้ทำความชั่วด้วย พระโพธิสัตว์จะต้องเป็นผู้นำให้สัตว์ทั้งหลายเดินตาม ศีลกับทานเป็นคุณธรรมสำคัญมาก เมื่อเราปลูกฝังคุณธรรมนี้ได้แล้วจึงสมควรที่จะรองรับอนุศาสน์เบื้องสูงต่อไปเป็นลำดับได้

ทานบารมี นั้น ทานแบ่งเป็น ๓ ชนิด คือ วัตถุทาน อภัยทาน และธรรมทาน ทานทั้ง ๓ ชนิดนี้ในสมัตถัทธปณิธานจริยาวรรค (โผฬะเยียงแห่งวงบั้ง) กล่าวว่ารธรรมทานเป็นเลิศ เหตุไฉนจึงว่ารธรรมทานนั้นเป็นเลิศกว่าทานทุกชนิด ทั้งนี้เพราะว่า การให้ธรรมนี้ เป็นการให้ปัญญาแก่ตนเองและทำให้ผู้อื่นได้ปัญญาด้วย

ศีลบารมี นั้นมี ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ และศีล ๒๒๗ แต่ว่าทางฝ่ายมหายานพิเศษออกไปอีก คือสิกขาบท ๒๕๐ และมีศีลพระโพธิสัตว์อีก ๕๘ ข้อ แบ่งเป็นครุ ๑๐ และลหุ ๔๘ ผู้ใดล่วงศีลพระโพธิสัตว์ครุ ๑๐ ข้อ ถือว่าปาราชิก ส่วนลหุ ๔๘ ข้อนั้นมีอยู่ข้อหนึ่งถือว่า พระโพธิสัตว์ผู้ถือศีลนั้น เมื่อออกจากสถานที่อยู่ หรือว่าเดินไปตามถนนหนทาง ถ้าพบปะสิ่งมีชีวิตจะเป็นมนุษย์หรือสัตว์เดรัจฉานก็ตาม พระโพธิสัตว์ต้องแผ่เมตตาตั้งปรารถนาให้สัตว์ นั้น ๆ ถึงซึ่งความสุข และบรรลุนิพพานด้วยดี ถ้าพระโพธิสัตว์องค์ใดไม่ตั้งความปรารถนาอย่างนี้ถือว่าผิดศีล

วิริยะบารมี และขันติบารมี โดยเฉพาะข้อขันติบารมีหรือความอดทนพระโพธิสัตว์ต้องบำเพ็ญให้เกิดมีเป็นธรรมดาที่ผู้ปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาจะต้องผจญกับอุปสรรค ที่อาจเกิดจากสิ่งแวดล้อมหรือเกิดจากเลสในตัวเราเอง เพราะฉะนั้น ถ้าผู้ปฏิบัติขาดขันติธรรมแล้วก็ไม่อาจก้าวหน้าบรรลุนิพพานเบื้องสูงได้ ขันติมีอธิบายหลายนัย เช่นความอดทนต่อความหนาวร้อน ความอดทนต่อโรคภัย และความอดทนต่อกิเลส พระโพธิสัตว์จะต้องมีความอดทนบริบูรณ์ทั้ง ๓ ชนิด จึงสามารถผจญต่อสู้กับอุปสรรคเครื่องกีดขวางต่อการบรรลุ

ธรรมได้ อนึ่ง ถ้าพระโพธิสัตว์โตชาติวิริยะ กล่าวคือ ความเพียร พระโพธิสัตว์นั้น ก็ไม่สามารถจะก้าวสู่คุณธรรม
เบื้องสูงได้ อันคุณธรรมความดีนั้น เราไม่ควรจะหยุดยั้งพอใจในขั้นใดขั้นหนึ่ง เราควรประกอบกิจการให้ก้าวขึ้น
ไปสู่ภูมิธรรมชั้นสูงยิ่งๆ ขึ้น จนในที่สุดให้เข้าถึงความไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย อันเป็นขั้นสูงสุด

ที่นี้มาถึงเรื่อง **สมาธิบารมีและปัญญาบารมี** สมาธิบารมีเป็นข้อสำคัญ อีกข้อหนึ่ง ที่พระโพธิสัตว์
จะต้องมี สำหรับสงบระงับความหวั่นไหวของจิตต่อโลกธรรม ผู้ปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาถ้าขาดสมาธิแล้ว
ก็ง่ายต่อการถูกโลกธรรมชักจูงให้ผันแปรไป เช่น พระธรรมกถึกที่สามารถในเทศนาจนเป็นที่ไพเราะจับใจของ
ผู้ฟัง ท่านย่อมได้รับความยกย่องนับถือและสรรเสริญตลอดจนลาภสักการะจากประชุมชน ถ้าพระธรรมกถึกรูป
นั้นไร้ความเข้มแข็งแห่งจิตแล้ว ก็เกิดความยินดีในลาภสักการะนั้น ลาภสักการะก็กลายเป็นอาวุธประทุษร้าย
ท่านทันที ตรงกันข้ามกับผู้ที่ผ่านอบรมจิตมาพอ ย่อมไม่หวั่นไหวไปกับลาภสักการะเลย สามารถเอาชนะความ
ใคร่ ความอยากที่จะมีชื่อเสียงเกียรติยศได้ และผู้นั้นก็มีชื่อว่าเป็นผู้ชนะโลกธรรมด้วย ส่วนปัญญาบารมีก็คือ
การสร้างความเห็นถูกให้เกิดมีขึ้น ความเห็นที่ถูกคือสัมมาทิฐิอันตรงข้ามกับมิจฉาทิฐิ อันนี้สำคัญมาก ความ
ตรัสรู้รอดพ้นจากปวงทุกข์ ต้องอาศัยสัมมาทิฐิเกิดขึ้นได้ และสัมมาทิฐินี้เป็นแม่บทแห่งคุณธรรมทั้งหลาย
ด้วย พระโพธิสัตว์องค์โตบำเพ็ญบารมีทั้ง ๖ อย่างนี้สมบูรณ์เต็มที่แล้วเมื่อใดเมื่อนั้นก็ย่อมบรรลุแก่พระปรมาภิ
สัมมาสัมโพธิญาณได้

นอกจากบารมี ๖ ประการนี้ พระโพธิสัตว์ยังต้องมีอัปมัณฺญาภาวนาอีก ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา
และอุเบกขา เรียกอีกนัยหนึ่งว่า “อัปปมาณหฤทัย” ซึ่งในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทก็มีเหมือนกัน มีคำอธิบายว่า
เมตตา พระโพธิสัตว์ต้องให้ความสุขแก่สรรพสัตว์ **กรุณา** พระโพธิสัตว์ต้องปลดเปลื้องความทุกข์ของสรรพ
สัตว์ **มุทิตา** พระโพธิสัตว์ต้องยินดีอนุโมทนาเมื่อสัตว์ทั้งหลายพ้นทุกข์และได้สุข **อุเบกขา** ตามรูปศัพท์ภาษาจีน
แปลว่า “ละ” คือพระโพธิสัตว์ต้องไม่ยึดถือในความดี ว่าตนบำเพ็ญไปให้ผู้ใดผู้หนึ่งและไม่ยึดถือในการ
ปรารถนาตอบแทนด้วย พระโพธิสัตว์ต้องรำลึกเสมอว่าคุณความดีที่ท่านได้บำเพ็ญนั้น ต้องมีความรู้สึกว่าคุณ
มิได้บำเพ็ญต้องไม่รู้สึกยึดถือว่าคุณความดี トラบใดที่มีความรู้สึกว่าคุณเราเข้าไปแทรกในการทำอย่างนี้
อยู่ トラบนั้นก็ยังไม่นับว่าทำถูกตามจุดประสงค์ ยกตัวอย่าง ด้วยการให้ทาน พระโพธิสัตว์ต้องรู้สึกว่าไม่มีผู้ให้
และไม่มีความดีที่จะให้ตลอดจนไม่มีผู้ที่จะรับทานด้วย พระโพธิสัตว์องค์โตถ้ายังมีความรู้สึกเช่นนั้นไม่ได้ ก็ยังจัด
เข้าเป็นการทำทานอย่างโลกิยะไป ต้องทำลายความยึดถือว่าเรากำลังทำความดี ทำลายคามยึดถือว่า ผู้นั้นผู้นี้
กำลังรับทานจากเราเสียก่อนจึงเป็นลักษณะของการให้ทานอย่างพระโพธิสัตว์อย่างแท้จริง

นอกจากดังกล่าวมาแล้ว พระโพธิสัตว์ยังต้องมี มหาปณิธานอีก ๔ ประการ จะเห็นได้ว่ามีส่วน
คล้ายคลึงกัน **ปณิธาน ๔ ประการคือ**

๑ เราจักโปรดสรรพสัตว์ทั้งหลายให้หมดสิ้น เราต้องปลดเปลื้องให้พ้นทุกข์ข้อนี้เทียบด้วยอริยสัจ ๔ ในข้อทุกข์สัจ ซึ่งมีหน้าที่ต้องกำหนดรู้ คือ เมื่อเรารู้ว่าทุกข์ เราก็ออมแจ้งให้คนอื่น ๆ ว่า เราก็มียุทธ เช่นเดียวกัน แต่พระโพธิสัตว์ต้องปรารถนาความพ้นทุกข์แห่งสรรพสัตว์อีกด้วย

๒ เราจะทำลายกิเลสทั้งหลายให้หมดสิ้น เราต้องละทิ้งทำลายให้หมด และปรารถนาที่จะให้สรรพสัตว์ทำลายกิเลสเหล่านั้นด้วย ข้อนี้เทียบด้วยข้อสมุทัยคือต้นเหตุเราจะต้องละ จะเจริญไม่ได้ ข้างฝ่ายมหายาน ถือว่านอกตัวเราจะทำลายกิเลสของเราเองแล้ว จักต้องช่วยแนะนำให้สรรพสัตว์ทำลายกิเลสของเขาด้วย

๓ เราต้องศึกษาธรรมทั้งหลายให้เจนจบ เราจักต้องเรียนรู้และทำการศึกษาปฏิบัติ เทียบด้วยมรรค สัจซึ่งต้องเจริญให้มีขึ้น เราจะต้องกำหนดรู้ทุกข์และสมุทัยได้ และจะต้องยังสรรพสัตว์ให้ศึกษาในพระธรรม ด้วย

๔ เราจะต้องบรรลุพุทธภูมิให้จงได้ เทียบด้วยข้อนิโรธสัจให้แจ้งและจะต้องยังสรรพสัตว์ให้บรรลุถึง ด้วย เพราะฉะนั้นตามปณิธานทั้ง ๔ นี้เมื่อเทียบกับหลักอริยสัจแล้วจะเห็นว่า ฝ่ายมหายานต้องการปลด เปลื้องสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์

๘. ความเข้าใจในพุทธภาวะ

ในข้อนี้ จะอธิบายถึงความหมายและความเป็นพุทธภาวะต่อไปโดยยึดหลักตามแนวของท่านเว่ยหล่าง (ฮุยเล้ง) ซึ่งท่านได้อรรถาธิบายไว้ในเรื่อง “มหาปรัชญาปารมิตาสุตต” ทั้งนี้เพราะเห็นชัดเจนแจ่มแจ้งและให้ความเข้าใจได้ดีที่สุด

ก็ปัญญาที่ทาสัตว์ให้ลูถึงการตรัสรู้ มีอยู่ในตัวเราทุก ๆ คน แต่เป็นเพราะมีอวิชชาความมืดบอดที่ครอบงำใจของเราไว้ เราจึงมองไม่เห็นมันด้วยตนเอง จนเราต้องเสาะแสวงคำแนะนำตักเตือนจากผู้อื่น ที่เขาเห็นแจ้งแล้วก่อนหน้าที่เราจะรู้จักจิตเดิมแท้ของเราเอง เราควรจะทราบไว้ว่า ถ้าธรรมชาติแห่งการเป็นพุทธ ยังถูกห่อหุ้มเกี่ยวพันอยู่เพียงใดแล้ว ก็ไม่มีความแตกต่างระหว่างผู้เห็นแจ้งกับผู้ที่มีมืดบอด ข้อแตกต่างกันนั้นอยู่ที่ คนหนึ่งตรัสรู้แจ่มแจ้ง เพราะพุทธภาวะอันเกี่ยวกับผู้นั้นถูกเพิกถอนจากเครื่องห่อหุ้มได้หมดจดแล้ว ส่วนอีกคนหนึ่งยังมีมืดบอดอยู่ แม้แต่บรรดาพวกที่ร้องคำว่า “ปรัชญา” อยู่ตลอดเวลาทั้งวัน ก็ดูเหมือนว่าเขาเหล่านั้นไม่ทราบเลยว่ปรัชญานั้นมีอยู่ในธรรมชาติเดิมของเขาเองแล้ว ก็การที่เพียงแต่พูดถึงอาหาร อย่างไม่อาจบำบัดความหิวได้ฉันทใด ในกรณีของบุคคลผู้เอยถึงปรัชญาแต่ปาก ก็ไม่อาจขจัดความมืดบอดได้ฉันทนั้น เราอาจพูดถึงเรื่องศุนยตา เป็นเวลาแสนกัลป์ก็ได้ แต่ว่าลำพังการพูดอย่างเดียวไม่สามารถทำให้เราเห็นแจ้งในจิตเดิมแท้ได้ และในที่สุดก็ไม่ได้อะไรตามที่ตนประสงค์

ความหมายของมหาปรัชญาปารมิตา

คำว่า “มหาปรัชญาการมิตา” มีความหมายว่า “ปัญญาอันใหญ่หลวง เพื่อให้บรรลุถึงฝั่งโน้น”^{๑๐} สิ่งที่เราต้องทำนั้น คือต้องปฏิบัติด้วยใจของเรา จะท่องบ่นหรือนั้นไม่ใช่ข้อสำคัญ การท่องบ่นเฉย ๆ โดยปราศจากการปฏิบัติด้วยใจนั้นจะได้ผลเหมือนกับเราไปเล่นกับบ่อสุรกาย หรือเหมือนกับการพรางตาของพวกเล่นกลด้วยเวทมนต์เหมือนกับสายฟ้าแลบ เหมือนกับหยาดน้ำค้างตามใบหญ้า แต่อีกทางหนึ่ง ถ้าเราทำทั้งสองอย่าง คือท่องบ่นและปฏิบัติด้วยใจ แล้วใจของเราก็จะประเสริฐสมคล้ายกับสิ่งที่ปากของเรากำลังท่อง ธรรมชาติแท้ของเรานั้น คือธรรมชาติแห่งความเป็นพุทธะและนอกไปจากธรรมชาติอันนี้แล้ว หามีพุทธะไหนอีกไม่เลย

คำว่า “มหา” หมายความว่า “ใหญ่หลวง” ขนาดของใจนั้นใหญ่หลวงเหมือนกันกับของอวกาศ เป็นสิ่งที่บัญญัติไม่ได้ คือไม่ใช่ของกลมเป็นเหลี่ยมไม่ใช่ของกลมหรือเล็ก ไม่ใช่เขียวหรือเหลือง แดงหรือขาว ไม่ใช่ของมีบนมีล่าง ไม่ใช่ของสั้นหรือยาว ไม่ใช่ความซังหรือรัก ไม่ใช่ความถูกหรือความผิด ไม่ใช่ของดีของชั่ว ไม่ใช่อันแรกหรืออันสุดท้าย **พุทธเกษตร**^{๑๑} ทุกๆ เกษตรนั้นว่างเหมือนกันกับอวกาศ อย่างที่จะเป็นอย่างอื่นไปไม่ได้เลย **แม้ธรรมชาติ**^{๑๒} อันประเสริฐของเรา ก็ว่างเช่นเดียวกัน และไม่ใช่เป็นภูมิธรรมอันเดียวเรื่องเดียวกันเท่านั้นที่เรา ลูถึงด้วยการตรัสรู้ เพราะว่าธรรมชาติอันนั้น เป็นของสิ่งเดียวกับจิตเดิมแท้ ซึ่งเป็นภาวะแห่ง “ความว่าง เต็ดขาด”^{๑๓}

เมื่อกล่าวถึงความว่าง อย่าเข้าใจดังไปจับลัทธิที่ว่าขาดสูญไม่มีอะไรขึ้นมาว่าเป็นอันเดียวกัน^{๑๔} เป็นสิ่งสำคัญอย่างที่สุด ที่ต้องไม่ตกตึงลงไป ในมิจฉาทิฎฐิอันนี้ เพราะว่ามีคนเรานั้นอยู่อย่างเงียบ ๆ ทำให้ของเราให้ว่าง ๆ เราก็จะยังอยู่ในภาวะแห่ง “ความว่างเพราะว่างเฉย” ไม่เหมือนกัน

ความว่างอันไรของเขตจำกัดของสกลจักรวาล เป็นสิ่งที่มีความจุมากพอที่จะรวมเอาสิ่งต่าง ๆ ตั้งแสน ๆ สิ่งซึ่งมีรูปและสัณฐานแปลก ๆ กันเข้าไว้ในตัวเองได้ สิ่งเหล่านั้น เช่น ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ภูเขา แม่น้ำ แผ่นดิน น้ำพุ ลำธาร พุ่มไม้ ป่าไม้ คนดี คนชั่ว ธรรมะฝ่ายดี ธรรมะฝ่ายชั่ว เมืองสวรรค์ เมืองนรก มหาสมุทร

^{๑๐} แห่งทะเลสังสารวัฏฏ์

^{๑๑} คือขอบเขตของพุทธหนึ่ง ๆ

^{๑๒} แห่งความเป็นพุทธ

^{๑๓} กล่าวคือความว่างของสิ่งซึ่งมีอยู่แท้ ๆ

^{๑๔} เพราะว่าความเห็นที่ว่าขาดสูญเช่นนั้นรวมอยู่ในมิจฉาทิฎฐิพวกอุจเฉททิฎฐิ

ภูเขาทั้งหลายในเทือกเขามหาสมุทร^{๑๕} อวกาศนั้น ซึมเข้าไปอยู่ทั่วไปในสิ่งต่าง ๆ ที่กล่าวนามมาแล้วทั้งหมดนี้ และ “ความว่าง” แห่งธรรมชาติแท้ของเรา ก็เข้าไปมีอยู่ในสิ่งต่าง ๆ อย่างเดียวกัน เรากล่าวว่า จิตเดิมแท้ ว่าเป็นของใหญ่หลวง ก็เพราะว่ามันรวมสิ่ง ๆ เข้าไว้หมด จิตเดิมแท้ ว่าเป็นของใหญ่หลวง ก็เพราะว่ามันรวมสิ่งต่าง ๆ เข้าไว้หมด โดยที่สิ่งทุกสิ่งนั้นมีอยู่ในตัวธรรมชาติของเรา เมื่อเราพบเห็นความดี หรือความชั่วก็ตาม ของบุคคลอื่น เราก็ไม่ถูกมันดึงดูดให้ชอบใจ หรือไม่ถูกมันผลักดันให้ชัง หรือเราไม่เกาะเกี่ยวกับมัน เมื่อนั้นลักษณะแห่งจิตใจของเราเป็นของว่างเท่ากับอวกาศ ด้วยเหตุนี้ จึงกล่าวว่า จิตของเราใหญ่หลวง^{๑๖} เพราะฉะนั้นเราจึงเรียกว่า “มหา”

ใจนั้นมีขนาดแห่งความจุอันใหญ่หลวง โดยเหตุที่ใจนั้นสิ่งซึม^{๑๗} ตลอดสกลสรรพธาตุ เมื่อเรานำมันมาใช้ เราก็สามารถทราบอะไรก็ได้หลายสิ่งจากบรรดาสิ่งที่มีอยู่ทั้งหมด แต่เมื่อใดเราใช้มันโดยเต็มขนาดของมัน เมื่อนั้นเราก็ทราบได้สารพัดสิ่งไม่มีอะไรเหลือ รู้ทุก ๆ สิ่งภายในหนึ่งสิ่ง และหนึ่งสิ่งภายในทุก ๆ สิ่ง เมื่อใดใจของเราทำหน้าที่ของมันโดยไม่ติดขัดและเป็นอิสระที่จะ “ไป” หรือ “มา” เมื่อนั้นชื่อว่ามันอยู่ในภาวะแห่ง “ปรัชญา”

ปรัชญาทั้งสิ้น ย่อมมาจากจิตเดิมแท้ และมีได้มาจากวิถีภายนอกเลยข้อนี้เรียกว่า “การใช้ประโยชน์ในตัวมันเองของสิ่งที่เป็นตัวธรรมชาติเดิมแท้” ตถตา^{๑๘} ปรากฏขึ้นครั้งเดียวเท่านั้น แก่ผู้นั้น แล้วเขาก็เป็นอิสระจากโมหะ ไปชั่ววันรันดร

อนึ่ง เพราะเหตุที่ใจนั้นมีรัศมีกว้างขวางใหญ่หลวง เราจึงไม่ควรใช้มันทำงานกะจริดไร้เดียงสา เช่น การนั่งเงียบ ๆ ทำใจว่าง ๆ เฉย ๆ อย่างพูดกันถึง “ความว่าง” เป็นวัน ๆ โดยไม่ทำให้จิตพบกับกับความว่างนั้น คนที่เป็นเช่นนี้^{๑๙} ควรถูกเปรียบกับที่ประกาศตั้งตัวเป็นกษัตริย์ด้วยปากของเขา แต่จริงเขาก็เป็นราษฎรธรรมดา โดยวิธีทางปฏิบัติเช่นนี้จะไม่ได้ลุถึงปรัชญาเลย

ความว่า “ปรัชญา” หมายความว่า “ปัญญาความรอบรู้แจ้งชัด” คือเมื่อใดเราสามารถรักษาจิตของเราไม่ให้ถูกพัวพันด้วยความทะเยอทะยานอันโง่เขลาได้ทุกกาละ เทศะทำอะไรด้วยความฉลาดไปทุกโอกาส

^{๑๕} หิมालัย

^{๑๖} ไม่มีขอบเขตเหมือนอวกาศ

^{๑๗} ติดเนื่องเป็นอันเดียวกันอยู่ทั่วไป

^{๑๘} ความเป็นแต่อย่างนั้นอย่างเดียวเท่านั้น เป็นอย่างอื่นไม่ได้ กล่าวคือจิตเดิมแท้

^{๑๙} พรั แต่ปากว่าว่าง ๆ แต่จิตไม่ได้สัมผัสความว่างจริง

เมื่อนั้นเชื่อว่าเรากำลังประพาศอิทธิธรรมปรัชญาอยู่ที่เดียว ความรู้สึกที่เขลาข้อเดียวเท่านั้น ก็สามารถหลักปรัชญาให้หลายวับไป แต่ความคิดที่ปรัชญาละเป็นสิ่งที่อาจดึงเอาปรัชญากลับมาได้อีก บุคคลพวกที่ตกอยู่ใต้อำนาจอวิชชาหรือโมหะ ย่อมมองไม่เห็นปรัชญา เขาพูดถึงปรัชญาด้วยลิ้น^{๒๐} ส่วนในใจของเขานั้นยังคงมกมายอยู่กับสิ่งเดิม เขาพูดเสมอไปว่า เขาประพาศอิทธิธรรม เขาพูดถึง “ความขาดสูญ”^{๒๑} ไม่หยุดปาก แต่เขาไม่ทราบถึง “ความว่างเตีตขาด”^{๒๒} เลย “เหตุแห่งความรอบรู้ชัดแจ้ง” นั้นแหละคือตัวปรัชญา อันเป็นสิ่งที่ไม่มีรูปร่าง ไม่มีท่าทางเครื่องใช้สิ่งเกดเสี่ยเลย ถ้าเราตีความหมายถึงคำว่าปรัชญากันในทำนองนี้ เมื่อนั้นเชื่อว่าพูดกันถึงความรอบรู้ชัดของปรัชญาตัวจริงอย่างถูกแท้

คำว่า “ปารมิตา” หมายความว่า “สู่ฝั่งข้างโน้น” โดยกิริยาจริงหมายถึง “พ้นจากการเกิดและการดับ” โดยอุปมาทานการยึดถือในขั้นทั้งหลายอันเป็นวัตถุที่ตั้งของความรูสึกทางวิญญาณ เมื่อนั้น ย่อมมีความเกิดความดับผลุโผล่เหมือนทะเลที่มีคลื่น ภาวะเช่นนี้เรียกโดยอุปมาว่า “ฝั่งข้างนี้” แต่เมื่อใด ดัดอุปมาทานเสี่ยได้เตีตขาด และลูถึงภาวะที่พ้นจากการเกิดและการตายสงบเหมือนน้ำไหลนิ่ง นั้นแหละเรียกว่า “ฝั่งโน้น” การพ้นจากการเกิดและการดับ นี้แหละ ทำให้ปรัชญานี้ได้นามว่า “ปารมิตา”

คนเป็นอันมาก ซึ่งอยู่ภายใต้โมหะ พวกกันท่องบ่น “มหาปรัชญาปารมิตา” ด้วยลิ้นเท่านั้น และเมื่อเขากำลังท่องบ่นอยู่นั้น ความคิดที่มกมายและเป็นอกุศลกลับเกิดขึ้นแก่เขา แต่ถ้าเขาจะได้ปฏิบัติด้วยใจโดยไม่หยุดหย่อนดังกล่าวจริง ๆ เข้าย่อมประจักษ์เห็นชัดซึ่ง “ตัวจริง” ของมหาปรัชญาปารมิตาการรู้ธรรมอันนี้ ก็คือการรู้ธรรมชาติของปรัชญา การปฏิบัติธรรมอันนี้ก็คือการปฏิบัติปรัชญา ผู้ที่ไม่ประพาศอิทธิธรรมอันนี้คือปุถุชนบุคคลที่ตั้งจิตจ่อเพื่อปฏิบัติธรรมอันนี้ แม้เพียงชั่วขณะหนึ่ง เขาเป็นผู้เทียบเท่ากับพุทธะ

คนสามัญนี้เอง คือ พระพุทธเจ้าและกิเลสคือโพธิ^{๒๓} ความคิดที่โง่เขลาที่ผ่านเข้าออกางจิตนั้น ทำคนให้เป็นคนธรรมตาสามัญ แต่ความคิดที่หายโง่ประกอบด้วยความแจ่มแจ้งที่ตามมาทีหลังทำให้เป็นพระพุทธเจ้า ความคิดที่ผ่านเข้าออก ทำให้ติดในอารมณ์นั้นคือกิเลส แต่ความคิดที่มาเปลื้องจิตเสี่ยจากความติดแน่น อันเป็นความคิดซึ่งเกิดทีหลัง นั้นคือโพธิ

^{๒๐} ไม่ใช่พูดด้วยใจ

^{๒๑} อูจเฉทะ

^{๒๒} ศูนย์ตา

^{๒๓} ปัญญาสำหรับการตรัสรู้

มหาปรัชญาปารมิตา^{๒๔} นั้นเป็นของสูงสุด ใหญ่ยิ่งและเด่นดวงมันไม่หยุดไม่ไปและไม่มา โดยอำนาจของปัญญาอันชื่อว่า มหาปรัชญาปารมิตานี้เอง ที่พระพุทธเจ้าทั้งในปัจจุบัน ในอดีต และในอนาคตได้บรรลุถึงความ เป็นพระพุทธเจ้า เราควรใช้ปัญญาอันสูงสุดดวงนี้ เพื่อทำลาย^{๒๕} ชั้นทั้ง ๕ เสียเพราะเหตุว่าการทำเช่นนี้ ย่อมช่วยให้การได้บรรลุถึงพุทธภูมิเป็นสิ่งแน่นอน แล้วอกุศลมูลทั้ง ๓^{๒๖} กลายเป็นศีล สมาธิปัญญาไปเอง

ปัญญาดวงเดี่ยวนั้น จะสร้างความรอบรู้ขึ้นถึงแปดหมื่นสี่พันวิธี คือเท่ากับจำนวนของกิเลสที่เราต้อง ผจญ แต่ว่าเมื่อผู้ใดพ้นจากอำนาจของกิเลส ปัญญาย่อมแสดงปรากฏตัวให้เห็นเอง ที่ตัวจิตเดิมแท้ ไม่แยกจากกันใด ผู้ใดเข้าใจหลักกรรมปฏิบัติอันนี้ ผู้นั้นจะมีจิตปราศจากความคิดอันท้อแท้ เฉื่อยชา การเป็นอิสระจากการหลงรักเพราะความคิดหมกมุ่น สบายจากการยึดติดในอารมณ์อันเร้าจิตให้ทะเยอทะยาน และจากสิ่งอันเป็นของหลอกลวงมาหา การให้ตัว ตถตา^{๒๗} ทำหน้าที่ของมัน การใช้ปัญญาพิจารณาหาความจริงในสิ่งทั้งปวง และการมีทำที่อันสงบ ซึ่งไม่เป็นการผลัดดันหรือตั้งคูดต่อสรรพสิ่งทั้งมวล เหล่านี้ คือการรู้แจ้งแทงตลอดซึ่งตัวจิตเดิมแท้เพื่อการบรรลุถึงพุทธภูมิ^{๒๘}

ปรัชญาซึ่งมีประจำอยู่ในจิตเดิมแท้ของทุก ๆ คนแล้วนั้น อาจเปรียบเทียบกันได้กับฝน ซึ่งความชุ่มชื้นของมัน ย่อมทำความสดชื่นให้แก่สิ่งที่มีชีวิตทุก ๆ สิ่งรวมทั้งต้นไม้และพืชพันธุ์ธัญญาหาร ตลอดถึงสัตว์ทุกชนิด เมื่อแม่น้ำและลำธารไหลไปถึงทะเล น้ำฝนที่มันพาไป ย่อมผสมเป็นอันเดียวกันในมหาสมุทร ที่นี้หากว่าฝน^{๒๙} ได้ตกกระหน่ำลงมาชานานใหญ่ ต้นไม้ซึ่งรากไม่ลึกพอ ก็ถูกน้ำพัดชะถอนรากขึ้นลอยตามน้ำและสูญหายไป ในที่สุดไม่มีเหลือ ข้อนี้เปรียบกันได้กับคนมีปัญญาที่บเข้าใจอะไรได้ยาก ที่ได้ฟังคำสอนของชั้น “นิกายฉัพพลัน”^{๓๐} แท้ที่จริงปรัชญาซึ่งมีอยู่ในบุคคลจำพวกนี้ก็เป็นอย่างเดียวกับที่มีอยู่ในบุคคลจำพวกปัญญาไวหากแต่ว่าเขาไม่สามารถทำตนเองให้ตรัสรู้ได้ ในขณะที่มีผู้สอนเขาด้วยธรรมะนั้นนั้นเพราะเหตุใด เพราะว่าเขาถูกปกคลุมเสียหนาแน่น ด้วยความเห็นผิดและกิเลสซึ่งได้ลงรากลึกแล้ว ทำนองเดียวกับดวงอาทิตย์ถูกบดบังด้วยเมฆ ไม่สามารถส่องแสงของตนลงมา^{๓๑} จนกว่าจะมีลมมากวาดเมฆนั้นไป ฉันทักก็ฉันทัน

^{๒๔} กล่าวคือปัญญาอันใหญ่หลวง ที่ทำสัตว์ให้ข้ามถึงฝั่ง

^{๒๕} ความยึดถือในชั้น ๕

^{๒๖} โลกะ โทสะ โมหะ

^{๒๗} ความคงที่แต่อย่างนั้นเท่านั้น เปลี่ยนเป็นอย่างอื่นไม่ได้

^{๒๘} ความเป็นพุทธะ

^{๒๙} ที่ทำความสดชื่นให้แก่สิ่งมีชีวิตนั่นเอง

^{๓๐} นิกายเซ็น ซึ่งเป็นนิกายที่มีบทบาทมากนิกายหนึ่งในปัจจุบัน นิการนี้เรียกอีกอย่างหนึ่ง “นิกายฉัพพลัน”

^{๓๑} ทั้งที่แสงนั้นมีอยู่

ปรัชญานั้น ไม่มีแตกต่างกัน แม้ว่าตัวบุคคลจะแตกต่างกัน ข้อที่แตกต่างกันนั้นอยู่ตรงที่ว่าใจของเขา สว่างไสวหรือมีดมนต์เท่านั้นเอง คนที่ไม่รู้จักจิตเดิมแท้ของตนเองและยังแถมยังมีความเขลาไปว่า การบรรลุ พุทธธรรมนั้นมิได้ด้วยศาสนพิธีต่าง ๆ ที่ทำกันทางกายภายนอก ไม่เกี่ยวกับจิตนี้แหละ คือคนจำพวกที่เข้าใจอะไรได้ยาก คนจำพวกที่เข้าใจคำสอนของ “**นิกายฉัพลัน**” ไม่รู้สึกว่ามีพิธีต่าง ๆ เป็นของสำคัญ และใจของเขาก็ทำหน้าที่พิจารณาอยู่ด้วยสัมมาทิฐิอย่างเดียว จนกระทั่งเขาหลุดพ้นจากกิเลสหรือมลทินต่าง ๆ คนชนิดนี้แหละท่านกล่าวว่า เป็นผู้ได้รู้จักจิตเดิมแท้ของตนเองแล้ว

ถ้าเอาการตรัสรู้ ออกเสียแล้ว ก็ไม่มีอะไรแตกต่างระหว่างพระพุทธเจ้ากับคนสามัญอื่น ๆ ความสว่างไสว วาบเดียวเท่านั้นก็เพียงพอแล้ว ที่จะทำให้ใครก็ได้กลายเป็นคนเสมอกันกับพระพุทธเจ้า เพราะเหตุที่ธรรมะทั้งหลาย เป็นของมีอยู่เป็นประจำในใจของเราแล้ว จึงไม่มีเหตุผลในข้อที่ว่าเราจะไม่สามารถเห็นซิมซาบแจ้งชัดในภาวะแท้ของตถตา มีข้อความกล่าวไว้ในสูตรชื่อ “**โพธิสัตว์ศีลสูตร**” ว่า “จิตเดิมแท้ของเราเป็นของบริสุทธิ์ โดยเด็ดขาด และถ้าเราได้รู้จักใจของเราเองและรู้แจ่มชัดว่า ตัวธรรมชาติแท้ของเราคืออะไรแล้ว เราจะลู่ถึงพุทธภาวะได้ทุก ๆ คน^{๓๒}” ข้อความในสูตรชื่อ “**วิมลกิริตนิเทศสูตร**” ก็ได้กล่าวว่า “ทันใดนั้น เข้าตรัสรู้แจ่มแจ้งสว่างไสวและได้รับใจของเขาเองกลับคืนมา”

บรรดาปัญญาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ทั้งในปัจจุบัน อดีต และอนาคต รวมทั้งความรู้ที่เป็นหลักคำสอน ในคัมภีร์ทั้งสิบสองหมวดนั้นล้วนแต่เป็นสิ่งที่มิอยู่ในใจของเราแต่เดิมแล้ว แต่ในกรณีที่เราเองไม่สามารถปลุกให้สว่างไสวขึ้นมาได้ด้วยตนเองนั้น เราจำต้องแสวงหาคำแนะนำจากบุคคลผู้คงแก่เรียน และมีใจอารีเหล่านั้น แต่ในทางที่ตรงกันข้ามพวกที่ทำความสว่างไสวให้แต่ตนเองได้โดยลำพังนั้น ย่อมไม่ต้องการความช่วยเหลือจากภายนอกมันเป็นของผิด ในการที่จะไปถือคติว่า ถ้าไม่มีคำแนะนำของผู้ที่คงแก่เรียนและมีใจอารีแล้ว เราไม่สามารถจะลู่ถึงวิมุตติ เพราะเหตุว่ามันเป็นเพราะปัญญาภายในของเราเองต่างหากที่ทำให้เราเกิดความสว่างไสวได้ ถึงแม้ว่าความช่วยเหลือจากบุคคลภายนอก และคำพรั้าสอนของเพื่อนผู้คงแก่เรียนและใจอารีก็ยังเป็นหมันไร้ประโยชน์ได้เหมือนกัน ถ้าหากว่าเราถูกทำให้หลงมโดยคำสอนที่ผิด และความเห็นผิดเสียแล้ว เราควรเพ่งจิตของเราด้วยปัญญาตัวจริง ความเห็นผิดทั้งหมดก็จะถูกเพิกถอนไปในขณะนั้น และในทันทีทันใดที่เรา รู้จักตัวจิตเดิมแท้ เราย่อมลู่ถึงสถานะความเป็นพุทธะในทันใดนั้น

^{๓๒} ที่มีความรู้เช่นนั้น

๙. ข้อเปรียบเทียบบางประการระหว่างเถรวาท – มหายาน^{๓๓}

ก. การแตกแยกโดยหลักธรรม

๑ การแตกแยกเคยมีถึง ๒๐ ถึง ๒๔ นิกาย ซึ่งต่อมาเหลือเพียงนิกายเถรวาทและมหายานเท่านั้น

๒ ทั้ง ๒ นิกายนี้ แต่ต่างจะถือว่าอริยสัจ ๔ เป็นหลักธรรมสำคัญที่สุดก็ตามแต่เถรวาทถือคู้ที่ ๑ คือ ทุกข์และสมุทัยเป็นหลัก มหายานถือคู้ที่ ๒ คือนิโรธและมรรคเป็นหลัก หรืออีกนัยหนึ่ง เถรวาทถือการเวียนว่ายตายเกิดเป็นหลัก มหายานถือการหลุดพ้นเป็นหลัก ซึ่งตามความเป็นจริง ผู้ใดเห็นแจ้งในทุกข์กับสมุทัย หรือเห็นแจ้งในข้อเท็จจริงของโลกกับการเวียนว่ายตายเกิดแล้ว ย่อมเห็นนิโรธและมรรค หรือโลกในอุดมการณ์ กับความหลุดพ้นได้ง่ายขึ้น ตรงกันข้าม ผู้ที่แจ้งในนิโรธและมรรค หรือโลกในอุดมการณ์ กับความหลุดพ้นก็จะเห็นแจ้งในทุกข์และสมุทัยหรือข้อเท็จจริงของโลก กับการเวียนว่ายตายเกิดได้ง่ายขึ้นเช่นกัน

ข. ความแตกต่างในทัศนะต่อพระพุทธองค์

๑ ทั้ง ๒ นิกายรับรองว่า พระพุทธเจ้าให้กำเนิดและทรงเป็นประมุขของพุทธศาสนาก็ตาม แต่ก็ผิดกับการให้กำเนิดและการเป็นประมุขของศาสนาอื่น พระองค์ทรงบรรลุเป็นพระพุทธเจ้าจากสามัญชน โดยการสะสมบารมีมาแต่ปางก่อน โดยการเสวยชาติเป็นสัตว์ต่าง ๆ นานามาเป็นเวลาช้านาน

๒ ทั้ง ๒ นิกายรับรองว่า ในขณะที่พระองค์ทรงดำรงพระชนม์ชีพอยู่ แม้พระองค์มีความเป็นอยู่อย่างสามัญชนก็ตาม แต่ในความรู้สึกของชาวพุทธ พระองค์มีฐานะเหนือกว่าบรรดาเทพเจ้าของอินเดีย ทรงเป็นศาสดาทั้ง ๓ โลกธาตุ

๓ ทั้ง ๒ นิกายรับรองว่า พระพุทธเจ้ากับพระอรหันต์ แม้ต่างจะเป็นผู้หลุดพ้นแล้วก็ตาม แต่มีฐานะแตกต่างกันมาก พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญบุญบารมีมากและเป็นเวลาช้านาน ซึ่งพระอรหันต์ไม่อาจเทียบได้ และพระพุทธเจ้ามีเพียงองค์เดียวในหลาย ๆ กัลป์สำหรับโลกเรานี้ หนึ่งพระพุทธเจ้าประสูติมาเพื่อโปรดสัตว์ แต่พระอรหันต์รู้สึกว่าจะไม่มีหน้าที่โดยตรงสำหรับโปรดสัตว์

๔ ทั้ง ๒ นิกายรับรองว่า การปฏิบัติธรรมมีอยู่ ๒ ประการ คือ ทัศนมรรคกับภาวนามรรค คือการเห็นแจ้งในธรรมกับการปฏิบัติในธรรม การเห็นแจ้ง อาจจะเป็นแจ้งโดยฉลี่ยลับแล ด้วยความขยันหมั่นเพียรหรือด้วยกุศลกรรมในปางก่อน แต่การปฏิบัตินั้น จะต้องค่อยไปเป็นเวลานาน

^{๓๓} เป็นความแตกต่างของมหายานนิกายเซ็น แต่ตามหลักพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทแล้ว หากได้มีความเห็นเช่นนี้ไม่

๕ ทั้ง ๒ นิกายรับรองว่า การเห็นแจ้งในโดยไม่มีปฏิบัติ จะไม่ได้รับประโยชน์อะไร และกาปฏิบัติที่ไม่เห็นแจ้ง^{๓๔} ก็อาจจะปฏิบัติผิดไปจากเป้าหมาย แต่ทั้งที่ต่างก็รับรองในแนวคิดดังกล่าว ต่างก็ยังมีข้อปลีกย่อยที่ไม่ตรงกันนัก

๖ มหายานตั้งข้อสงสัยว่า พระศากยมุนีพุทธเจ้า ที่ปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์นั้นเป็นพระพุทธเจ้าแท้จริงหรือ หรือเป็นพระพุทธเจ้า “พระพุทธเจ้าองค์แท้จริง” บันดาลให้มีขึ้น เพื่อให้สัตว์โลกได้รู้เห็นเรื่องพระพุทธเจ้าในช่วงระยะเวลาหนึ่ง อันเป็นการโปรดสัตว์ตามเหตุปัจจัยของยุคนั้น มีบุณยวาสนาพอที่จะรู้เห็นพระธรรม แล้วต่อมามหายานก็เชื่อมั่นในความคิดนี้เป็นอย่างยิ่ง แต่เถรวาทถือว่า พระศากยมุนีพุทธเจ้าเป็นบุคคลในประวัติศาสตร์

๗ มหายานถือว่า ธรรมการคือพระวรกายอันแท้จริงของพระองค์ซึ่งขณะนี้ยังคงมีอยู่ซึ่งผู้บรรลุถึงในธรรมจะเห็นได้ แต่เถรวาทถือว่าธรรมกายคือพระธรรมของพระองค์

๘ นิรมานการของพระองค์ ต่างถือว่าเป็นพระวรกายที่เป็นมังสะ^{๓๕}

๙ มหายานได้เพิ่มสัมโมคคกายขึ้นอีกกายหนึ่ง ถือว่าเป็นกายที่สนองความต้องการของสัตว์โลกในหลายๆ ด้านด้วยกันแล้วแต่บุณยวาสนาปัญญาหรือกุศลปัจจัยของผู้นั้น แต่เถรวาทไม่ยอมรับเรื่องสัมโมคคกาย

๑๐ ทั้ง ๓ กายนี้^{๓๖} มหายานต่างอธิบายแตกต่างกันไปอีก และได้ขยายออกเป็น ๔ กาย ๕ กาย และ ๑๐ กาย

๑๑ มหายานตั้งข้อสงสัยว่า พระอรหันต์มีทางจะเสื่อมจากลาภผลบรรลุนหรือไม่ และพระอรหันต์จะมีความหลุดพ้นในด้านจิตใจในประการใดก็ตาม แต่ในรูปร่าง มีความขัดข้องเหมือนกับคนธรรมดาทุกประการ เถรวาทถือว่าพระอรหันต์ไม่มีทางเสื่อมจากมรรคผล

๑๒ เถรวาทถือว่า พระศากยมุนีพุทธเจ้าจะเหนือกว่าสามัญชนเพียงใดก็ตาม แต่พระวรกายและพระชนมายุยังคงถูกจำกัดอยู่ในขอบเขตและพระองค์ทรงมีพระเมตตากรุณาเท่าใด ก็ไม่สามารถทำให้สิ่งที่เป็อนิจจังกลับเป็นนิจจังได้ ซึ่งพอสรุปได้ว่าความใหญ่ยิ่งของพระองค์ ยังคงได้แก่ความหลุดพ้นทางจิตใจเท่านั้น

^{๓๔} อย่างน้อยการเรียนรู้

^{๓๕} การเนื้อ

^{๓๖} เรียกว่าตรีกาย ได้กล่าวมาแล้ว

๑๓ เถรวาทถือว่า พระอรหันต์ เป็นชั้นสูงสุดที่เราจะบรรลุได้และพระอรหันต์ทุกรูปย่อมทราบตนเอง ได้บรรลุอรหัตผล แต่ก็ยอมรับว่าพุทธภูมิสูงกว่าอรหัตตภูมิ และชาวพุทธทุกคนใดจะปรารถนาพุทธภูมิก็ได้ อรหัตตภูมิก็ได้ แล้วแต่ใครชอบใจภูมิใด ส่วนมหายานถือว่า ความสำเร็จของพระอรหันต์เป็นเรื่องธรรมดา ของการปฏิบัติ พระพุทธภูมิจึงเป็นชั้นสูงสุด พระอรหันต์ยังมีอะไรอีกหลายอย่างที่เหมือนคนธรรมดา แม้ทาง จิตใจก็เหมือนกับคนธรรมดา เช่นบางท่านไม่ทราบว่าตนได้บรรลุพระอรหัตผลบางท่านต้องปลงว่า “ทุกข์ หนอ ๆ” จึงระงับอารมณ์ที่ขมขื่นได้

๑๔ อนุปาทิเสสซึ่งเถรวาทตีความว่าเป็นการนิพพานที่ไม่มีร่างเหลืออยู่^{๓๗} แต่มหายานตีความว่าอนุ ปาทิเสสเป็นการบรรลุ “ความเป็นสัพพัญญูที่สมบูรณ์ที่สุด”^{๓๘}

๑๐. ความแตกต่างระหว่างเถรวาท^{๓๙} กับมหายาน

ตามวาทะของฝ่ายมหายาน มีความเห็นเกี่ยวกับความแตกต่างของนิกายทั้งสองนี้ว่า

๑ สวากยานเป็นยานคับแคบมุ่งเอาตัวรอดเฉพาะตัว มหายานเป็นยานใหญ่แห่งอุดมคติและการปฏิบัติ เพื่อช่วยมหาชน

๒ สวากยานเข้าถึงการตรัสรู้ได้เพียงเห็นแจ้งในบุคคลศูนยตา คือสามารถทำลายความยึดถือในเรื่อง อัตตาได้ แต่ไม่เห็นแจ้งในธรรมศูนยตาคือยังยึดติดในเรื่อง ชันธ์ ธาตุ อายตนะ และสภาวะธรรมอยู่ พุดง่าย ๆ ก็คือว่า สวากยานมีธรรมาปฏิบัติ แต่อัตตวาทุพาพานไม่มี ส่วนมหายานนั้นเห็นแจ้งทั้งบุคคลศูนยตาและธรรมศูนย ตา

๓ การหลุดพ้นของสวากยานเป็นการหลุดพ้นแบบลบ ส่วนการหลุดพ้นของมหายานเป็นการหลุดพ้น แบบบวก เพราะรีบด่วนไปสู่ความดับเสียก่อน จนกว่าจะได้ช่วยสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นได้หมดสิ้นก่อน

๔ สวากยานปฏิเสธต่อภาวะความมีความเป็นไป และการรับรู้เรื่องราวต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้าหลัง ปรินิพพาน ด้วยถือว่าชีวิตจิตใจของพระองค์ได้ดับสนิทสิ้นเชิงเป็นการเข้าใจผิด แต่มหายานถือว่าสิ่งที่พระ

^{๓๗} ตามความเข้าใจของมหายาน

^{๓๘} และต่อมาได้หมายถึงความเป็น นิจจัง สุขขัง อันตา

^{๓๙} สวากยาน และความแตกต่างระหว่างเถรวาทกับมหายานนี้เป็นวาทะของมหายานเพียงฝ่ายเดียว แต่เถรวาทไม่ยอมรับ เว้นข้อ ๔ เท่านั้น

พุทธองค์ดับขันธปรินิพพานนั้น เป็นเพียงมายาซึ่งพระองค์แสดงโปรดเวไนยสัตว์ แท้จริงพระองค์หาได้ดับไม่ พระพุทธองค์ยังทรงรับรู้เรื่องราวต่าง ๆ ได้อาจมาสู่โลกนี้อีกเพื่อโปรดสัตว์

๕ สาวกยาปฐิสโรจิตสากล หรือพุทธภาวะที่มีอยู่แล้วในสรรพสัตว์ซึ่งเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่ มหายาน^{๔๐} ถือว่าสัตว์ทั้งหลาย มีพุทธภาวะอันแจ่มแจ้งปราศจากกิเลสเป็นอันเดียวกันสิ้น

๖ พระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์ที่แสดงแก่พวกสาวกเป็นเพียงกุสโลบายเท่านั้น ยังหาใช่สูงสุด ตามพุทธประสงค์ไม่ พระธรรมของมหายานจึงประเสริฐกว่าสาวกยานมาก

^{๔๐} จำกัดฝ่ายมุตตถตวาทิน